

STUDII DE ATELIER. CERCETAREA MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA
WORKING PAPERS IN ROMANIAN MINORITY STUDIES
MŰHELYTANULMÁNYOK A ROMÁNIAI KISEBBSÉGEKRŐL

Nr. 48

Csösz László – Gidó Attila

EXCLUȘI ȘI EXPLOATAȚI

Munca obligatorie a evreilor din România și Ungaria în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

INSTITUTUL PENTRU
STUDIAREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

Cluj-Napoca, 2013

STUDII DE ATELIER. CERCETAREA MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA
WORKING PAPERS IN ROMANIAN MINORITY STUDIES
MŰHELYTANULMÁNYOK A ROMÁNIAI KISEBBSÉGEKRŐL

■ Nr. 48:

Autor: Csősz László – Gidó Attila

Titlu: *Excluși și exploațați. Munca obligatorie a evreilor din România și Ungaria în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*

■ Coordonator serie: Iulia Hossu, Horváth István

© INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

Cluj-Napoca, 2013

ISSN 1844 – 5489

www.ispmn.gov.ro

■ Lector: Ottmar Trașcă

■ Traducere: Nastasă-Kovács Annamária

■ Corectură text: Anca Lucia Sârbu

■ Concepție grafică, copertă: Könczey Elemér

■ Tehnoredactare: Sütő Ferenc – TIPOTEKA LABS

■ Tipar: IDEA Design+Print, Cluj-Napoca

Opiniile exprimate în textul de față aparțin autorilor și ele nu reflectă în mod obligatoriu punctul de vedere al ISPMN și al Guvernului României.

- CSŐSZ László este istoric, cercetător la Centrul Memorial al Holocaustului (Holokauszt Emlékközpont) din Budapesta. Aree de interes: istoria Holocaustului din Ungaria, politica agrară și antisemitismul maghiar, munca obligatorie a evreilor.
E-mail: csosz.laszlo@hdke.hu

CSŐSZ László is a historian and researcher at the Holocaust Memorial Center, Budapest. Main research areas: the history of the Holocaust in Hungary, anti-Semitism and agrarian policy, Jewish forced labor.
E-mail: csosz.laszlo@hdke.hu

- GIDÓ Attila este istoric și în prezent cercetător la Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale. Principalele arii de interes: istoria evreilor din Transilvania după Primul Război Mondial, mișcarea sionistă din Transilvania.
E-mail: gidoattila@yahoo.co.uk

GIDÓ Attila is a historian and researcher at the Romanian Institute for Research on National Minorities. Main research areas: history of the Transylvanian Jews after the WWI, the Zionist movement in Transylvania.
E-mail: gidoattila@yahoo.co.uk

Rezumat

- În studiul nostru am încercat să realizăm o cercetare comparativă asupra contextului juridic și ideologic al sistemului muncii obligatorii a evreilor din Ungaria și România. În compararea sistemelor serviciului de muncă obligatorie din România și din Ungaria am fost călăuziți în primul rând de convingerea că pe teritoriul celor două țări au trăit/trăiesc comunități evreiești care din punctul de vedere al trăsăturilor culturale, lingvistice și socio-structurale sunt identice/similare, însă în timpul Holocaustului au avut parte de o soartă diferită. Prin acest studiu dorim să prezentăm similitudinile și diferențele concentrându-ne asupra analizei situației serviciului de muncă obligatorie a evreilor din nordul și sudul Transilvaniei, documentând-o cu exemple concrete.

Abstract

- This paper proposes to compare the ideological and legal frameworks of the Romanian and Hungarian Jewish labor service system. The analysis brings into focus Transylvania, a territory which was divided between Hungary and Romania in the time of the Second World War. Between 1940-1944 the northern part of Transylvania was part of Hungary, while the southern territories belonged to Romania. This territory split in two had a Jewish population with common characteristics like their Hungarian language and culture and their socio-cultural background. However, their fate in the time of the Holocaust were totally different.

Cuprins

- 1. Antecedente ■ 6
- 2. Constituirea sistemului muncii obligatorii și contextul juridic ■ 9
  - 2.1. Cadrul juridic în România ■ 9
  - 2.2. Cadrul juridic în Ungaria ■ 15
- 3. Condițiile de muncă și tratamentul față de cei înrolați la munca obligatorie ■ 25
- 4. Concluzii ■ 33
- Bibliografie ■ 35

EXCLUȘI ȘI EXPLOATAȘI

Munca obligatorie a evreilor din România și Ungaria în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

■ În studiul nostru vom încerca să realizăm o cercetare comparativă asupra contextului juridic și ideologic al sistemului muncii obligatorii a evreilor din Ungaria și România, analizând totodată caracteristicile funcționării sale. Prezentarea problematicii complexe a muncii obligatorii – incluzând aici și analiza asupra destinului din timpul războiului al altor grupuri minoritare (printre care al femeilor israelite) – ar fi depășit cu mult cadrul studiului de față.

Comunitățile maghiare, respectiv cele evreiești de limbă maghiară, au fost destrămate prin noile granițe de stat ce au fost trasate în urma tratatelor de pace de după Primul Război Mondial. La începutul celei de-a doua conflagrații mondiale au avut loc noi modificări ale granițelor, astfel încât harta politică a comunităților evreiești din Europa Centrală a fost din nou reorganizată. În compararea sistemelor serviciului de muncă obligatorie din România și din Ungaria am fost călăuziți în primul rând de convingerea că pe teritoriul celor două țări au trăit/trăiesc comunități evreiești care din punctul de vedere al trăsăturilor culturale, lingvistice și socio-structurale sunt identice/similare, însă în timpul Holocaustului au avut parte de o soartă diferită. Dorim să prezentăm aceste diferențe concentrându-ne asupra analizei situației serviciului de muncă obligatorie a evreilor din nordul și sudul Transilvaniei și documentând-o cu exemple concrete.¹ Până în 1940, evreimea preponderent de cultură maghiară a acestor două teritorii trăia în interiorul granițelor comune: până la destrămarea monarhiei austro-ungare, în cadrul statului maghiar, iar mai apoi, din 1918 până în 1940, între granițele României Mari. În urma celui de-al doilea Arbitraj de la Viena, Transilvania de Nord a fost anexată Ungariei, iar consecința acestui act a fost faptul că din toamna anului 1940 israeliții din această regiune au devenit victimele Holocaustului din Ungaria. Evreii din Ardealul de Sud au împărțit aceeași soartă cu israeliții din România.

În România, atât sistemul serviciului muncii obligatorii, cât și organele de stat de care acesta era supravegheat au avut o activitate ad-hoc. Însă în majoritatea cazurilor poate fi remarcat faptul că, deși au existat și referitor la creștini anumite reglementări legate de munca obligatorie, sistemul afecta în primul rând populația israelită. În ceea ce privește Ungaria, instituția muncii obligatorii a forțelor armate practică înaintea și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost un fenomen cu trăsături unice în epocă, atât în ceea ce privește dimensiunile, cât și caracterul și organizarea ei. Începând din 1939, guvernul maghiar a înființat în cadrul armatei unități formate din cetățeni care „nu prezentau încredere” și care la început și-au efectuat serviciul în uniformă, dar fără arme. Sistemul complex al serviciului muncii obligatorii afecta sute de mii de oameni din ambele țări, cetățeni care din motive politice, religioase ori etnice nu erau doriți în serviciul militar sub arme. Atât în Ungaria, cât și în România, o mare parte a

1 Prezentarea destinului și a situației evreilor din afara Ardealului de Sud care au efectuat muncă obligatorie nu constituie obiectivul studiului de față. Referitor la serviciul muncii obligatorii din Vechiul Regat și Transnistria stau la dispoziția cercetătorilor mai multe volume de documente în limbile română și engleză: Ancel 1986, Ancel 2007, Benjamin 1993, Benjamin 1996, Șerbănescu 1997, Șerbănescu 1998, Trașcă – Deletant 2007, Trașcă 2010.

persoanelor care au efectuat muncă obligatorie era însă de religie iudaică. În cazul persoanelor creștine înrolarea la muncă se producea pe baze ideologice. Evreii, însă, au fost chemați la muncă obligatorie pe baza legilor de protecție rasială.

În momentul înființării și al planificării, acest sistem nu era îndreptat neapărat împotriva vreunui grup minoritar. Odată cu intrarea în război a celor două state și prin radicalizarea politicii privind minoritățile, sistemul a devenit însă tot mai discriminator. În cazul evreilor și al celorlalți minoritari, munca obligatorie a devenit adesea scena stigmatizării colective, a umilințelor și chiar a lichidării. Mai apoi, în Ungaria, pe front și în timpul așa-numitelor „marșuri ale morții” a îndeplinit și rolul unei modalități de exterminare fizică. Cel puțin o zecime dintre victimele Holocaustului din Ungaria au pierit în urma efectuării serviciului de muncă obligatorie. În pofida acestui fapt, sistemul nu poate fi considerat, nici măcar în perioada 1942–1945, parte integrantă a unui genocid sistematic. Aceeași constatare este valabilă și în cazul României, doar că într-o formă și mai accentuată. Sistemul muncii obligatorii din România a fost înființat în primul rând cu scopul exploatării forței de muncă și a competențelor intelectuale neplătite, respectiv în vederea unui profit material. În schimbul unei sume foarte mari de bani, acest tip de muncă putea fi răscumpărată, iar în Ardealul de Sud majoritatea persoanelor care au efectuat muncă obligatorie nu a trebuit să părăsească niciodată teritoriul de dinainte de război al României, având astfel – în pofida condițiilor de alimentație și de sănătate precare și a atrocității manifestate adesea – mari șanse de a rămâne în viață.

Drept urmare a politicii din cele două țări – manifestate diferit față de evrei – și a funcției distincte pe care o aveau cele două sisteme de muncă obligatorie, studiul nostru comparativ urmărește două criterii filologice. Acolo unde a fost posibil, am elaborat capitole comune (astfel de părți sunt cele care prezintă relațiile de muncă și tratamentul aplicat persoanelor care au efectuat serviciul de muncă obligatorie); în altă parte, însă, am dedicat capitole distincte celor două țări (privind contextul juridic al sistemului muncii obligatorii). Atunci când am redactat textul, am căutat să conturăm un studiu care nu se fragmentează în două unități paralele, ci formează un corp unitar și sistematic, ce poate fi urmărit cu ușurință și poate alcătui un cadru de cercetare pentru istoricii care se ocupă atât de sistemul muncii obligatorii din România, cât și de cel din Ungaria.

1. Antecedente

■ În perioada interbelică, în cele mai multe state din Europa, instituția muncii obligatorii constituia o practică obișnuită și cunoscută. Apariția acesteia era justificată de obiective sociopolitice și ideologice, precum și de rațiuni economice. Surplusul forței de muncă din perioadele de criză avea drept urmare și descărcarea unor tensiuni sociale. Era asigurată forța de muncă ieftină (gratuită), necesară investițiilor infrastructurale importante și activităților sezoniere care nu necesitau calificare (construirea unor șosele, căi ferate, diguri, baraje, desecarea mlaștinilor, instalații etc.), constituind în același timp un mijloc de indoctrinare ideologică și patriotică a generațiilor tinere. În urma unor antecedente din secolul al XIX-lea, în anii Primului Război Mondial au fost înființate – la început în mod voluntar – primele tabere studențești de muncă obștească și alte organizații civile. Din cauza gravei crize socioeconomice apărute după război, iar mai apoi, după un deceniu, din cauza crizei economice mondiale, aceste inițiative au căpătat amploare, ajungând tot mai mult sub controlul statului. Primele tabere de muncă în interes obștesc de sub conducerea armatei au apărut în Bulgaria, țară aflată în pragul prăbușirii economice. Aici, în anul 1920, a fost impusă prin lege generalizarea serviciului muncii obligatorii (Tarnói 1939, Hilscher 1933).

Europa Occidentală și Statele Unite ale Americii și-au îndreptat atenția spre reducerea șomajului și diminuarea crizei socioeconomice. În cadrul sistemelor autocrate ori dictatoriale aflate în formare în Europa Centrală, de Sud și de Est, s-a pus însă un accent tot mai mare pe conducerea de stat centralizată și pe obiectivele militare de apărare națională. Acest lucru era valabil în special în țările care în urma tratatelor de pace semnate în apropierea Parisului au fost supuse unor restricții în ceea ce privește înarmarea. În Germania nazistă, în iunie 1935, a fost înființat serviciul muncii obligatorii imperiale (*Reichsarbeitsdienst*), iar în cadrul acestuia, alături de obiective economice, o importanță deosebită a fost acordată (re)educării tineretului în spiritul național-socialismului și preinstruirii militare, cu excluderea

evreilor (Kerekes 1938). Exemplul a fost urmat de mai multe state. În anii următori, munca obligatorie a fost introdusă în Spania, Polonia, România și Ungaria.²

Însă au existat și anterior în România și Ungaria serioase inițiative ale statului ori ale civililor referitoare la crearea unor structuri diverse privind munca obligatorie, activitățile obștești ori taberele de muncă. În general, toate acestea erau legate de grupările politice sau organizațiile civile concentrate în jurul unor ideologii, care se orientau doar spre un anumit segment al societății. În România interbelică, astfel de inițiative veneau din partea organizației cu orientare de extremă dreapta Garda de Fier. La mijlocul anilor '30, tinerii din această grupare – organizându-se în grupuri ori tabere de muncă – au prestat munci voluntare în satele românești: au renovat casele țăranilor, au reparat drumuri și în mai multe localități au contribuit la reînnoirea bisericilor ortodoxe (Veiga 1995: 136 și 219–220, Săndulescu 2008: 86–94).

Premisele serviciului muncii obligatorii de utilitate publică din perioada războiului se regăsesc în cadrul unei legi adoptate în anul 1933. Atunci, Legea asupra organizării națiunii și teritoriului pe timp de război a dispus ca toate persoanele de peste 18 ani care dintr-un anumit motiv nu-și îndeplinesc serviciul militar, în caz de război și în vederea apărării națiunii să poată fi constrânse la efectuarea serviciului muncii obligatorii. Convocarea celor duși la muncă, organizarea muncii și împărțirea forței de muncă intra în atribuțiile Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale.³ Un an mai târziu, la 11 mai 1934, a apărut legea referitoare la instruirea premilitară, care prevedea educația patriotică a tinerilor între 18 și 20 de ani și pregătirea lor pentru serviciul militar.⁴ Cadrul structural al serviciului muncii obligatorii utilizate și în timpul războiului a fost fundamentat de Legea pentru organizarea muncii în folosul obștesc, promulgată la 24 martie 1937. Aceasta prevedea pentru fiecare tânăr aflat la vârsta instruirii premilitare obligativitatea muncii în interes obștesc pentru cel mult 60 de zile pe an. Deși legea nu punea în practică discriminarea rasială și etnică, declara totuși că persoanele chemate la muncă obligatorie nu pot presta munci în folosul minorităților naționale.⁵

Înainte de intrarea în război serviciul muncii obligatorii din România, mai precis munca în interes obștesc, viza în primul rând tinerii cu vârste cuprinse între 18 și 21 de ani, dar legea din aprilie 1933 a creat posibilitatea ca, în cazul unui conflict armat, sistemul să fie extins asupra întregii populații adulte. La 15 mai 1939, conducerea sistemului muncii patriotice a tinerilor de 7–21 de ani – în cazul în care țara ar intra în război – a revenit organizației paramilitare de tineret numite „Straja Țării”, înființată în 1935 de către Carol al II-lea.⁶ Adesea, tinerii de vârstă premilitară (în Ungaria aceștia făceau parte din organizațiile paramilitare „Levente”), înregimentați pentru îndeplinirea muncii obștești, desfășurau o activitate asemănătoare cu serviciul de muncă obligatorie realizat mai târziu de către evrei. Ordinul Ministerului Muncii din România cu nr. 1425 din 3 august 1940 a dispus ca din 2 septembrie, pe teritoriul fiecărui județ să se înființeze câte două tabere de muncă pentru tinerii premilitari din mediul rural. Într-o tabără trebuia să lucreze 50–60 de tineri și să ajute timp de 20 de zile la muncile agricole de pe terenurile din împrejurimi (în primul rând la curățarea șanțurilor, săparea de canale de scurgere), asigurând astfel strângerea recoltei de toamnă.⁷

La început, noțiunea de muncă obligatorie s-a referit atât la persoanele creștine, cât și la cele israelite. De la sfârșitul anului 1940 a intrat în vigoare o nouă legislație privind munca obligatorie a evreilor, dar până la 20 iulie 1942 și israeliții au îndeplinit muncă în interes obștesc. Decretul-lege nr. 2068 ce a apărut atunci a schimbat însă denumirea muncii, având ca scop diferențierea între munca în interes obștesc, care educa în spiritul patriotismului tinerii români, și cea prestată de evrei.⁸ Acest din urmă tip de muncă a fost definit de lege ca *muncă obligatorie* (Benjamin 1993: 97).

În Ungaria, în cadrul organizațiilor universitare de dreapta și al școlilor superioare, încă din 1919 au existat inițiative pentru constituirea unei organizații care să se ocupe de coordonarea muncii obștești. Începând din anul 1931, Asociația „Turul”, care grupa organizațiile „patriotice” ale studenților, și-a reluat programul de organizare a taberelor de muncă studențești. Așadar, maghiarii aveau o inițiativă proprie, dar – ca și în cazul României – modelul european, mai cu seamă organizarea muncii după modelul

2 Pentru o trecere în revistă a exemplelor din Europa vezi Holland 1939.

3 *Monitorul Oficial al României*, 27 aprilie 1933, nr. 96, p. 2942.

4 *Monitorul Oficial al României*, 11 mai 1934, nr. 107, p. 2919–2922.

5 *Monitorul Oficial al României*, 24 martie 1937, nr. 69, p. 2934–2937.

6 *Monitorul Oficial al României*, 15 mai 1939, nr. 110, p. 3148–3149.

7 *Arhivele Naționale Române. Serviciul Județean Covasna*, Fond 9, Prefectura Județului Trei Scaune, dos. 113/1940, f. 35.

8 Pentru munca neevreilor din timpul războiului și reglementările privind munca obligatorie, vezi: Bancoș 2000: 352–374.

nazist, a jucat un rol important în evoluția acesteia. Chiar și expresia utilizată era un calc lingvistic al cuvântului german *Arbeitsdienst*. Conform legilor în vigoare, evreii nu puteau fi excluși atunci din aceste organizații, însă din cauza contextului ideologic antisemit și extremist-naționalist, taberele respective practic nu-i primeau pe israeliți, dar nici tinerii de religie mozaică nu aspirau la aceste structuri. În 1937, la propunerea lui Bálint Hóman, ministrul culturii din Ungaria, a fost introdusă instituția muncii de interes public voluntare.⁹ Aceste organizații au intrat din ce în ce mai mult sub controlul statului.¹⁰

În cea de-a doua jumătate a anilor '30, Ungaria – ca aliat al Germaniei – a declanșat ofensiva împotriva sistemului stabilit în urma Tratatului de Pace de la Versailles. Astfel, a început să-și reorganizeze armata, pregătindu-se totodată pentru o posibilă revizuire a granițelor. Odată cu dizolvarea restricțiilor impuse la Trianon, a devenit din nou posibilă recrutarea, utilizarea noilor categorii de arme și înființarea unei armate de masă. Sub egida preparativelor de război a început pregătirea unui proiect de lege ce reglementa în general toată structura de apărare. În cercul organizațiilor sociale și al specialiștilor (de dreapta) care se ocupau de această problemă s-au conturat două propuneri strâns legate una de alta: 1) înființarea *muncii obligatorii de interes public (civil)*, având în primul rând finalități în educația socială și economia națională, și 2) în cadrul obligativității serviciului militar general, introducerea categoriei *muncii obligatorii de apărare națională*, al cărei obiectiv era în special protejarea națiunii. Cu toate că proiectele conțineau referiri la concepțiile național-creștine unitare și la statul social bazat pe muncă cu caracter corporativ, în acel moment încă nu se vorbea despre discriminare rasială.¹¹

Legea apărării naționale din anul 1939 a introdus obligativitatea serviciului militar și – alături de această obligație – conținea dispoziții detaliate și în legătură cu alte îndatoriri cetățenești (de pildă, apărarea antiaeriană civilă, preinstruirea militară).¹² Dintre toate acestea, destinul evreilor era influențat mai cu seamă de articolele generale (vizând persoanele între 14 și 70 de ani de ambele sexe) cu referire la prescrierea muncii obligatorii de apărare națională (§ 87–94) și de paragraful cu numărul 230, conform căruia toți cetățenii maghiari considerați inapți definitiv pentru serviciul militar și care au împlinit 21 de ani puteau fi obligați la cel mult trei luni muncă obligatorie de interes public în taberele de muncă de sub comandamentul armatei.¹³ Scopul declarat al acesteia era educarea „în spiritul național și militar” a tineretului neîncadrat în forțele armate. O importanță fundamentală avea și paragraful nr. 141, care în cazul unui pericol armat oferea guvernului în funcție posibilitatea introducerii unor „dispoziții diferite față de legile existente”. Prin raportare la acest paragraf, după invazia germană din martie 1944 au fost emise mai multe sute de ordonanțe ilegale contra evreilor.

Legea II/1939, care a înființat sistemul muncii obligatorii, era în fapt parte a unei Legi-cadru. Așadar, detaliile aplicării acesteia erau hotărâte de alte ordonanțe.¹⁴ Sistemul muncii obligatorii era identic cu cel al apărării naționale și a fost condus de Inspectoratul Național al Serviciului Muncii Obligatorii de Interes Public (KMOF), ce funcționa în cadrul Ministerului Apărării Naționale. Ungaria era împărțită atunci, practic, în opt corpuri de armată. Pe teritoriul fiecărui corp de armată, precum și în capitală, era instalată o companie de muncă cu atribuții de interes public. După anexarea Ardealului de Nord au fost înființate alte patru formațiuni militare, iar dintre acestea, trei au fost recrutate de pe acest teritoriu (Bonhardt 2005). La început, din punctul de vedere al aprovizionării, al echipamentului și al tratamentelor aplicate nu se observa nicio diferență între cei care făceau parte din detașamentele de muncă obligatorie și persoanele înrolate în armată. Se purta uniformă militară dată la rebut, statutul lor special fiind menționat doar de o literă M de culoare verde de pe reverul vestonului. La început, comandanții de pluton ai detașamentelor de muncă puteau fi chiar și ofițeri israeliți care luptaseră pe front, însă atribuții de comandant de companie nu puteau avea decât ofițerii neevrei.¹⁵

9 Decretul nr. 4.400/1937 VKM. din 28 aprilie 1937 cu referire la Organizația Taberelor de Muncă Naționale Voluntare ale Studenților de la Universități și Școli Superioare. In: *Magyarországi Rendeletek Tára* [Colecția Decretelor din Ungaria], Budapesta, Ministerul Afacerilor Interne, 1937, p. 468–470.

10 Pentru istoria serviciului de muncă obligatorie universitară și a școlilor superioare, vezi Szécsényi 2011, Bartha 2010.

11 Asupra literaturii de specialitate contemporane vezi: Hilscher 1933, Fábry 1938, Tarnói 1939, Szinai 1939.

12 Legea II din 1939. In: *Magyar Törvénytár* [Colecția Legilor Ungariei], 1939. Budapesta, Franklin, 1940, p. 6–128.

13 Alin. I din § 230 se referă și la cei care trăiau pe teritoriul țării, dar „nu poate fi identificată” cetățenia lor (2).

14 Dintre acestea, cea mai importantă era Ordonanța de guvern cu nr. 5070/1939 M.E., intrată în vigoare la 17 mai 1939. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1939, vol. I, p. 796–803.

15 Ordonanța nr. 2870/1941. M.E., 19 aprilie 1941. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1941, p. 1028–1029.

Așadar, la început, serviciul de muncă obligatorie nu avea caracter discriminant nici în România, nici în Ungaria; a creat însă cadrul juridic ce impunea minorităților restricții introduse treptat, iar mai apoi excluderea totală.

2. Constituirea sistemului muncii obligatorii și contextul juridic

■ Constituirea sistemelor muncii obligatorii din România și Ungaria din timpul războiului a fost influențată atât de factori politici interni, cât și de factori externi. În a doua jumătate a anului 1930, în ambele țări a început excluderea evreilor din viața publică, din structurile socio-profesionale și din instituțiile publice. În Ungaria, cadrul juridic necesar pentru acest demers a fost creat pentru prima oară în 1938. Legea apărută atunci înăsprea regimul de discriminare a evreilor, cu toate că – mai devreme, în anul 1920 – și Legea *numerus clausus* făcuse deja încercări în acest sens. În România, Legile privind revizuirea cetățeniei din 1924 și 1938 au pregătit înlăturarea hotărâtă a israeliților (vezi: Iancu 2000: 102 și 163, Gyémánt 2004: 122). Starea de război rece care însoțea disputele asupra granițelor, isteria naționalistă indusă reciproc și influența nazistă au radicalizat în ambele țări politica privind minoritățile (Case 2009: 115–123, 182–186). De ambele părți ale graniței, cei de religie mozaică formau elementul principal al imaginii dușmanului; din acest motiv, în curând a urmat dezarmarea evreilor recrutați: în România deja în anul 1939, iar în Ungaria în 1941. Între excluderea israeliților din armată și structurile muncii obligatorii create pentru evrei exista o strânsă interdependență, deoarece la muncă obligatorie erau chemați, în primul rând, bărbații apti pentru serviciul militar. Totodată, din rândul armatei erau îndepărtați nu doar israeliții, ci și minoritarii, fiind considerați elemente îndoielnice. De pildă, majoritatea maghiarilor, ucrainenilor și bulgarilor din România au fost repartizați în unități de muncă obligatorie dezarmate, necombatante. În Ungaria au împărțășit aceeași soartă în primul rând slavii și românii care trăiau pe teritoriile reanexate.

2.1. Cadrul juridic în România

Cadrul juridic al excluderii populației israelite a fost conceput, imediat după pierderea Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a regiunii Herța, prin Statutul Evreilor, decret-lege publicat la 9 august 1940.¹⁶ După câteva săptămâni, țara a suferit și alte pierderi teritoriale (Ardealul de Nord și Dobrogea de Sud). Aceste pagube grave și neașteptate au provocat porniri antisemite, în special în partea de est a țării. Evreii au fost acuzați de faptul că simpatizau cu sovieticii, fiind considerați astfel responsabili pentru tragedia petrecută. În mai multe localități de graniță au avut loc pogromuri, iar acestea pot fi puse, în primul rând, pe seama armatei. Mai mulți membri ai unităților militare române și-au ucis camarazii de origine israelită (Anel 2008: 62–64. Cf. Șerbănescu 1997 I: 24–25, 32–59).

Statutul – la fel ca legile rasiale asemănătoare din Ungaria – a introdus o serie întregă de restrângeri, în urma cărora evreii au fost excluși din anumite domenii ale vieții economice și sociale, precum și din armată. Conform reglementărilor, persoanele de religie mozaică nu aveau voie să ocupe funcții publice, nu puteau fi membri în consiliile de administrație ale întreprinderilor de stat și ale celor particulare, nu li se permitea să facă comerț în mediul rural, respectiv nu aveau voie să vândă alcool și alte produse considerate monopol de stat; în plus, nu puteau fi tutorele unei persoane de religie creștină, nu aveau voie să dețină ori să închirieze cinematografe și nu primeau funcții de conducere în presă sau în domeniul editorial. Totodată, israeliții erau excluși din asociațiile sportive naționale și din cele ale armatei. În carnetul de soldă al militarilor evrei a fost ștampilată notificarea „evreu, retras din serviciul militar”.¹⁷ Articolul nr. 10 din Statut s-a oprit și asupra obligațiilor militare. Conform acestuia, persoanele de religie mozaică, care au fost excluse din armată, datorau statului o sumă de bani care urma să fie stabilită în funcție de

¹⁶ Vezi textul legii în Anel 1986 V: 185–188.

¹⁷ Mărturia lui Leib Zimmer, lucrător la servicii de muncă obligatorie, *Yad Vashem Archives, Ierusalim* O.3/1412, p. 2–4. În Anel 2008: 63.

situația materială a acestora, sau puteau fi constrânse să presteze muncă obligatorie în favoarea statului ori în folosul autorităților publice. De dispozițiile de mai sus nu erau scutiți decât evreii și descendenții acestora care până la 30 decembrie 1918 au dobândit naturalizarea pe cale individuală și s-au remarcat în războaiele purtate de România. Acestora li se permitea să rămână și în cadrul armatei, dar nu puteau fi militari de carieră. Nu se cunoaște numărul evreilor excluși din armata română pe baza Statutului. Potrivit unor date din 1933, 4,2% dintre tinerii recrutați erau de origine israelită (Benjamin 1993: 45–48).

Statutul a devenit baza juridică a decretelor ulterioare legate de munca obligatorie. Chiar și înainte de elaborarea acestuia, un număr semnificativ de evrei erau constrânși de oficialități la muncă obligatorie fără să existe nicio autorizare legală ori un decret. Acest lucru a devenit o formă de umilire și terorizare a comunităților evreiești. Israelii erau adesea duși cu forța să efectueze muncă fizică – îndepărtarea dărâmaturilor, dezăpeziri, curățarea străzilor –, fără a se ține seamă de vârstă și sex (Ancel 2007: 119–120).

Statutul și Decretul-lege referitor la munca în interes obștesc a evreilor adoptat la sfârșitul aceluiași an au definitivat, de fapt, o situație existentă deja din 1939. Ca elemente îndoielnice, israeliții recrutați nu puteau deține arme de foc și încă din anul 1939 serveau în așa-numitele „trupe lipsite de arme”, prestand doar muncă fizică. Primul Decret-lege privind excluderea evreilor din armată și serviciul muncii obligatorii efectuat de aceștia a fost emis în data de 5 decembrie 1940, în anii următori apărând însă nenumărate completări și modificări. Chiar înainte de publicarea decretului din decembrie, în primele săptămâni ale statului național-legionar, în toamna anului 1940, au apărut cele dintâi tabere de muncă obligatorie, acestea organizându-se însă doar la inițiativa primarilor locali, a prefecților ori a comandanților de armată (Geller 2004: 81). Dispozițiile referitoare la munca obligatorie ale Decretului-lege nr. 3984 din 5 decembrie 1940 privind statutul militar al evreilor respectau spiritul Statutului. Erau excluse din armată și persoanele de religie mozaică ce se bucuraseră anterior de statutul de exceptați; în plus, fiecare evreu avea obligația de a plăti o taxă specială, chiar și aceia care ar fi fost inapți pentru serviciul militar. Atât armata română, cât și instituțiile de stat au avut însă nevoie de competențele specialiștilor evrei, iar acest lucru nu a fost neglijat nici de această lege. Având în vedere considerente practice, decretul a exclus din rândul armatei toate persoanele de religie mozaică, dar a decis ca Ministerul Apărării Naționale sau instituțiile statului subordonate acestuia să beneficieze de forța de muncă și de cunoștințele specialiștilor evrei. A dispus și plata soldei zilnice pentru israeliții cu pregătire superioară, înrolați datorită cunoștințelor de specialitate (Ancel 2008: 85, Benjamin 1993: 95–96). Însă peste două sute de ofițeri evrei – ținându-și secretă originea sau din cauza unor erori administrative – au servit în continuare în cadrul armatei (Ancel 2008: 63).

La începutul anului următor au fost emise noi reglementări. Decretul-lege nr. 132 publicat de Ministerul Finanțelor Publice în prima zi a rebeliunii legionare, la 21 ianuarie 1941, a precizat obligațiile persoanelor considerate evrei față de armată și a stabilit în mod concret proporția taxei de scutire de munca obligatorie. Articolul 1 a hotărât că, potrivit Statutului Evreilor, în spiritul legii din 5 decembrie 1940 care reglementa statutul militar al evreilor și conform legii de față, obligațiile militare și premilitare ale israeliților „se transformă în obligațiuni fiscale și obligațiuni de muncă”.¹⁸ Valoarea obligațiilor fiscale militare a fost stabilită în funcție de grupe de vârstă. Tinerii de 18–21 de ani care nu prestau muncă obligatorie plăteau 6000 de lei anual. Pentru cei cu vârsta între 21 și 24 de ani era prescrisă o sumă de 5000 de lei, dar la aceasta se mai adăuga o altă taxă stabilită la 30% din impozitul anual plătit de cel în cauză ori de părinții sau soția acestuia. Cei de 24–41 de ani plăteau o taxă militară de 3000 de lei și, în plus, 20% din impozitul anual propriu sau din cel al soției. În cazul bărbaților între 41 și 50 de ani nu era stabilită taxa militară, aceștia plăteau doar 15% din impozitul lor anual. În mai puțin de două luni, aceste sume fixe au fost majorate. Pe lângă sumele fixate procentual, cei între 18 și 21 de ani plăteau anual 7000 de lei, cei între 21 și 24 de ani, 6000, bărbații între 24 și 41 de ani, 4000 de lei, iar grupa de vârstă de 41–50 de ani, 1000 de lei. Toate aceste cifre au fost stabilite pe durata păcii, dar în caz de război orice sumă creștea cu 50%.¹⁹ Potrivit unor estimări din partea Federației Uniunii Comunităților Evreiești din România, conform Legii nr. 132, evreilor li s-a impus o taxă militară de aproximativ 45% – așadar, aproape jumătate – din venitul lor anual. Prin urmare, o astfel de impozitare și exploatare a populației evreiești care nu presta muncă obligatorie a avut ca urmare, pe de o parte, o puternică privare de venituri, iar pe de altă parte a creat o puternică sursă de venit pentru stat (Ancel 2008: 85). Având în vedere faptul că la sfârșitul lunii

18 *Monitorul Oficial al României*, 21 ianuarie 1941, nr. 17, p. 339–341.

19 *Monitorul Oficial al României*, 21 ianuarie 1941, nr. 17, p. 339–340, *Monitorul Oficial al României*, 1 aprilie 1941, nr. 78.

iunie 1941 România a intrat în război de partea Germaniei hitleriste și a declarat război Uniunii Sovietice, în doar o jumătate de an povara materială a taxei militare impusă evreilor a crescut apreciabil.

Decretul-lege emis la 13 februarie 1941 a clarificat situația evreilor specializați. Medicii, farmaciștii, inginerii și alți specialiști luați la muncă obligatorie în cadrul armatei aveau voie să poarte uniforme, dar li se impunea și un semn distinctiv (Benjamin 1993: 103–104).²⁰

Legislația română, care a reglementat de mai multe ori serviciul muncii obligatorii a evreilor, a fost completată în primăvara anului 1941 de Legea referitoare la utilizarea și organizarea totală a forței de muncă a populației. Decretul nr. 1403 privind organizarea națională a muncii care a apărut la 15 martie 1941 se referea la toată populația țării și nu doar la cea israelită. În raportul său trimis la 14 mai către Ion Antonescu, ministrul de stat Mihai Antonescu afirma că această lege pune bazele unor concepții noi în ceea ce privește munca în general și mai cu seamă munca românilor. Legea, concepută sub imperiul vremurilor noi și al statului național totalitar, considera că munca este obligația națională a poporului român care urmărește obiective precum educația tinerilor în spiritul național, consolidarea sentimentelor naționale și comunitare, dezvoltarea dreptății sociale, creșterea productivității, reeducarea elementelor antisociale și parazite etc. (Benjamin 1993: 151). În pofida faptului că doar un singur punct făcea referire la evrei (acesta stabilea persoanele cărora li se impune munca obligatorie), legislația statului român și politica față de evrei au fost întregite cu un element deosebit de important. Munca obligatorie, vizând până în acel moment doar la populația israelită, a fost extinsă acum la toți locuitorii țării (femeile între 20 și 57 de ani și bărbații de 18–57 de ani care au fost încorporați în organizația Munca Tineretului Premilitar).²¹ Prin toate acestea, utilizarea forței de muncă a evreilor a fost inclusă într-un nou sistem, mai extins, în care însă a persistat discriminarea rasială aplicată celor de religie mozaică. O altă picanerie a legii este dată de faptul că, în principiu, pentru majoritatea activităților în interes obștesc menționate în lege (drumuri, căi ferate, sisteme de canalizări, regularizarea unor albie, desecarea terenurilor mlăștinoase și inundabile, munci agricole, plantații, săpături arheologice, reconstrucția zonelor afectate de calamități naturale) puteau fi chemate atât persoane de religie creștină, cât și mozaică, în timp ce tratamentul aplicat acestora din urmă și intenția cu care se făcea această acțiune erau diferite. În spatele utilizării forței de muncă creștine (români) se găseau argumentele patriotice și cele referitoare la educație, pe când trimiterea evreilor în taberele de muncă avea motivații rasiale.

O reglementare nouă a fost emisă în data de 12 iulie 1941, în momentul în care Consiliul de Miniștri al României, sub președinția generalului Ion Antonescu, a adoptat Regulamentul asupra Decretului-lege privind Statutul militar al evreilor. Regulamentul nr. 2030, publicat la 14 iulie 1941 în Monitorul Oficial din România, a rămas valabil până în anul 1944 și constituia un fel de cadru pentru ordonanțele cu referire la munca obligatorie care au fost pronunțate mai târziu, adesea cu caracter ad-hoc. Așa cum s-a întâmplat în repetate rânduri în anii de după 1938, și textul acestui Ordin de executare a început cu precizarea persoanelor care pot fi considerate evrei, afirmând faptul că nicio convertire care a avut loc după 9 august 1940 nu garantează exceptarea de sub paragraful legii. Punctul nr. 14 a precizat că munca obligatorie prestată de evrei va suplini serviciul militar. Regulamentul a stabilit intervalul de vârstă a persoanelor israelite pasibile de muncă obligatorie între 18 și 50 de ani, s-a oprit din nou asupra taxelor militare speciale plătite drept scutire de muncă și a fixat perioada serviciului muncii obligatorii. Conform acestuia, în general, evreii cu vârsta cuprinsă între 18 și 21 de ani puteau fi convocați în total doar 60 de zile pe an; cei între 21 și 24 de ani erau însă chemați timp de 180 de zile. Cei între 24 și 26 de ani au prestat 120 de zile muncă obligatorie, cei cu vârsta de 26–41 de ani, 90 de zile, iar cei care au depășit această vârstă, 60 de zile (Benjamin 1993: 159). În caz de mobilizări, război sau concentrări prelungite, decretul permitea însă munca obligatorie pe termene nedeterminate. Având în vedere faptul că începând din 22 iunie 1941 România era în război cu Uniunea Sovietică, perioada anuală de muncă obligatorie stabilită pentru diverse grupe de vârstă putea fi oricând prelungită. În anumite regiuni, de exemplu în orașele Brașov sau Lupeni din Ardealul de Sud, la serviciul muncii obligatorii erau chemați adesea și bărbații de 50–60 de ani (Ansel 2008: 348).

20 Competența specialiștilor evrei era de neîndoielnic în economia românească, fapt ce a determinat un tratament diferit chiar și în perioada de după Holocaust. Fără doar și poate, vom invoca valul de emigrare spre Israel care a început în anul 1949. Statul român a permis atunci din nou emigrarea, dar inginerii evrei nu aveau voie să plece. Vezi: Ioanid 2005: 60.

21 *Monitorul Oficial al României*, 15 mai 1941, nr. 113, p. 2608–2611.

După intrarea în război a crescut numărul persoanelor care au primit ordin de chemare, iar acest lucru poate fi pus, pe de o parte, pe seama nevoii de forță de muncă ieftină ori gratuită, iar pe de altă parte se întâmpla din cauza intenției de a umili și de a reprima anumite grupuri sociale evreiești. La 8 august 1941, Marele Stat Major a emis dispoziții privind punerea în practică a regulamentului referitor la statutul militar al evreilor. Conform acestor dispoziții, concentrarea la muncă obligatorie a persoanelor cu ocupații dubioase sau necunoscute care „hoinăresc pe străzi ori își pierd timpul prin cafenele” va fi rezolvată prioritar (Trașcă 2010: 43). Formularea respectivă era valabilă și în cazul celor cu ocupații liberale; în consecință, în această perioadă și în Ardealul de Sud au primit ordin de chemare un număr mare de ziarști și în general intelectuali. Așadar, la fel ca în Ungaria, sistemul era și aici destinat eliminării și disciplinării intelectualilor care deveneau o „problemă” pentru putere.

La 14 august 1941, Statul Major a ordonat trimiterea la muncă a tuturor evreilor internați în tabere, indiferent de motivul internării (Trașcă 2010: 229–230).

În timp ce avea loc exterminarea evreilor din Bucovina și Basarabia, la 5 septembrie 1941, deciziile luate la o întâlnire interministerială din București au adus o nouă cotitură în sistemul muncii obligatorii. La întâlnirea care s-a desfășurat sub președinția generalului Ion Boiceanu, secretarul general al Ministerului Apărării Naționale, și la care au luat parte ministrul muncii, ministrul de finanțe și ministrul de interne, s-au luat hotărâri privind creșterea numărului de evrei concentrați la muncă obligatorie și înființarea unor lagăre de muncă distincte pentru ei (Ancel 2008: 343). Referitor la acest lucru, Decretul-lege nr. 3205 publicat la 15 noiembrie a distribuit controlul și conducerea muncii obligatorii destinate israeliților între două organisme ale puterii: Marele Stat Major și Ministerul Muncii. Statul Major era responsabil cu înființarea, conducerea și încorporarea batalioanelor de lucrători, precum și cu disciplina în rândul celor recrutați, iar ministerul se ocupa de organizarea muncii. În vederea organizării activității, în cadrul Ministerului Muncii a fost creat un inspectorat distinct sub denumirea de Inspectoratul General al Taberelor și Coloanelor de Muncă Obligatorie (Ancel 2008: 345). Taberele care funcționau în cadrul inspectoratului se aflau sub comandă militară, iar cei care prestau aici muncă obligatorie cădeau sub incidența disciplinei militare.

Primul an al sistemului muncii obligatorii pentru evrei a avut un efect negativ asupra economiei naționale românești. Consecințele înlăturării rapide a forței de muncă israelite din structurile economiei naționale române nu au trecut neobservate nici de germani. Baronul Manfred von Killinger, ministrul plenipotențiar german la București, relatează în data de 6 mai 1941 la Ministerul german al Afacerilor Externe faptul că Ion Antonescu intenționează să trimită în Basarabia 60 000 de evrei la construcții de drumuri. Din acest motiv, prefectii de jandarmerie au și început mobilizarea evreilor apti de muncă, dar concentrarea acestora cauzează deja importante pagube economiei naționale românești (Trașcă – Deletant 2007: 250). Conform ordinelor emise de Marele Stat Major la 8 august 1941, erau exceptați de la ordinul de chemare evreii care lucrau în fabrici și produceau bunuri pentru armată, precum și persoanele israelite care lucrau în uzine românizate și erau indispensabile din cauza profesionalismului lor.²² Totodată, scutirea provizorie era valabilă și pentru angajații evrei din instituțiile bancare considerate importante de către Banca Națională Română (Trașcă 2010: 43). În pofida acestui fapt, corupția infiltrată în toate structurile, faptul că specialiștii evrei erau de neînlocuit, iar în taberele de muncă organizarea era necorespunzătoare au făcut imposibilă apariția unui sistem funcțional. Tot din această cauză, începând cu 23 decembrie 1941, taberele de muncă obligatorie au fost desființate temporar. În ianuarie anul următor, Inspectoratul Taberelor de Muncă subordonat Ministerului Muncii a preluat conducerea sistemului. La 4 martie 1942, ministrul a ordonat ca în cazul muncii naționale să fie revizuită situația evreilor, ceea ce – printre altele – a avut drept consecință și creșterea taxelor plătite pentru scutiunile de munca obligatorie (Ancel 2008: 349). La 21 aprilie 1942, supravegherea muncii obligatorii a ajuns din nou în competența Marelui Stat Major, ceea ce a impus din nou verificarea scutiunilor și o nouă reglementare a sistemului. Potrivit directivelor lui Ion Antonescu, în intervalul mai–iunie 1942, 20 000 de evrei din toată

---

22 În cazul României, românizarea se referea la excluderea minorităților naționale, în special a evreilor, din viața economică și din pozițiile de conducere, așadar teoretic nu corespundea doar arianizării. La fel, și Centrul Național de Românizare înființat în anul 1941 a dus, în primul rând, la naționalizarea și administrarea bunurilor evreiești expropriate (imobile, terenuri, unități industriale și agricole și anumite bunuri mobile); tot Centrul a gestionat și averea germanilor repatriați în cel de-al Treilea Reich și pe cea a bulgarilor căzuți victime ale schimbului de populație. Bancoș 2000: 143–144, Friling – Ioanid – Ionescu 2005: 191–192, Ancel 2008: 155–157.

țara au fost organizați în detașamente de lucru a câte 500 de oameni și duși la muncă pentru reparații de drumuri și căi ferate (Trașcă 2010: 46).

Dispozițiile generale emise de către Statul Major în iunie 1942 au încercat în câteva rânduri să organizeze – într-o oarecare măsură – instituția muncii obligatorii. Pe baza vârstei, a ocupației și a altor criterii s-a hotărât la ce distanță de domiciliu vor fi duși evreii la muncă, iar cunoștințele lor de specialitate au fost utilizate mai bine decât înainte. O schimbare pozitivă a adus specificarea faptului că în taberele de muncă externe, așadar la distanțe mai mari de domiciliu, vor fi trimiși doar bărbații între 20 și 40 de ani. Noi reglementări au apărut și în ceea ce privește condițiile existente în taberele de muncă obligatorie. Au fost stabilite noi reguli privind problemele legate de alimentație, soldă, programul zilnic de lucru (9 ore) și modul de disciplinare (pentru încălcarea regulilor de disciplină în muncă era prevăzută o pedeapsă corporală, iar pentru abaterile mai grave – de pildă, pentru absențe nemotivate –, deportări în Transnistria).²³ Conform reglementărilor din luna iunie 1942, unele subunități ale armatei aveau posibilitatea de a concentra la muncă obligatorie și femeile între 18 și 40 de ani.²⁴ Criteriile de scutire au devenit mai clare; totuși, noile reglementări au dat posibilitate autorităților militare de a revizui și de a revoca în anumite cazuri aceste scutiri.

De-a lungul anilor, atât destinația instituțiilor de colectare a taxelor militare speciale, cât și cea a sumelor adunate a fost de mai multe ori modificată. Potrivit Decretului-lege privind statutul militar al evreilor din 5 decembrie 1940, taxele de scutire au fost stabilite, pe baza listelor aflate la Centrele de Recrutare, de către Ministerul de Finanțe (Benjamin 1993: 95). La data de 24 noiembrie 1941, în presa națională din România a apărut comunicatul guvernamental care a stabilit cuantumul taxei de scutire la 1% din venitul anual al solicitantului. Potrivit acestui comunicat, cei care nu plăteau taxa puteau fi trimiși la muncă obligatorie, iar cei care erau inapți pentru muncă și nici nu puteau plăti erau deportați (Ancețel 2008: 345). În cele din urmă, taxa de scutire a crescut. Însă ceea ce i-a afectat într-un mod și mai grav pe evrei a fost verificarea frecventă a scutirilor, deoarece la fiecare nouă revizuire, taxa trebuia plătită din nou. Pentru aceste verificări a fost înființat un nou organ de stat distinct. Sub supravegherea lui Radu Lecca, împuternicitul guvernului pentru reglementarea regimului evreilor, în primăvara anului 1942 au fost constituite mai multe comisii: una centrală, care funcționa la București, iar altele județene, constituite din reprezentanții Centrului Național de Românzare, ai Camerelor de Comerț și ai Birourilor pentru Forța de Muncă. Suma de bani pusă în joc era considerabilă, ceea ce reiese și din faptul că aceste comisii organizate de Lecca și de Marele Stat Major se aflau – în adevăratul sens al cuvântului – într-o competiție pentru a emite documentele de scutire și a colecta taxele (Ancețel 2008: 347). Odată cu creșterea cheltuielilor militare și prin faptul că birocrații care administrau problemele de muncă obligatorie a evreilor erau din ce în ce mai ahtiați după bani, a sporit și numărul scutirilor. În anul 1942, numărul celor scutiți de munca obligatorie era de 20 036, în 1943 de 25 895, iar în anul 1944, 40 000 de evrei erau eliberați deja de obligația de a mai efectua acest tip de muncă (Trașcă 2010: 50, Geller 2004: 96).

La 19 august 1943, Radu Lecca și I. D. Enescu, ministrul subsecretar de stat al Departamentului Muncii, au dispus ca în privința femeilor israelite cu vârsta cuprinsă între 16 și 60 de ani să fie introdusă „dovada de scutire de muncă obligatorie și autorizarea de exercitare a profesiei”. Evident, această scutire nu putea fi obținută decât tot prin achitarea unor taxe mari, acestea oferind proprietarului, în locul muncii obligatorii, permisiunea de a obține angajamente de muncă și de a lucra ca întreprinzător (Benjamin 1993: 245).²⁵ O parte însemnată a sumelor uriașe adunate din aceste taxe se scurgea prin canalele corupției fără a putea fi controlate. Din acești bani însă au fost acoperite cheltuielile cu dotarea mai multor instituții de stat din România, precum și diferite cheltuieli făcute de guvern. Maria Antonescu, soția lui

23 La ordinul Marelui Stat Major au fost deportați din Ardealul de Sud și din Vechiul Regat în Transnistria 350 de evrei care au întârziat câteva ore sau zile la serviciul muncii obligatorii. Geller 2004: 93.

24 În cazul femeilor israelite, datoria generală a serviciului muncii obligatorii fusese prescrisă deja și de reglementarea din 14 mai 1941. Atunci, limita de vârstă a fost stabilită la 20–57 de ani, cu excepția femeilor care sufereau de o boală care le împiedica să lucreze ori aveau copii mai mici de 10 ani. Geller 2004: 89.

25 În cazul evreilor angajați, al celor care aveau profesii liberale ori erau angajatori și erau scutiți sub această formă de munca obligatorie au fost stabilite diferite sume de bani. De pildă, la mijlocul lunii ianuarie 1944, 25 de femei angajate din Sighișoara au primit dispensă și permis de muncă. Ele au plătit câte 7 010 lei fiecare. Această sumă era alcătuită dintr-o taxă de eliberare de 5 000 de lei, o taxă de înregistrare de 2 000 de lei și un timbru de 10 lei pentru chitanță. Pentru cei cu profesii liberale taxa de eliberare a documentului se ridica la 10 000 de lei. *Arhivele Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România* (în continuare: *ACSIER*), București, fond III, dos. 1220, f. 6–8.

Ion Antonescu, și-a finanțat acțiunile caritabile tot din taxele de scutire de munca obligatorie (Ancel 2008: 347).

Afacerea cu dispense a corupt și o parte a conducerii israelite. Ancheta împotriva medicului Adalbert Kállay, fost director al Centralei Evreilor din județul Arad, iar la acel moment inspector regional în cadrul aceleiași instituții, a început la sfârșitul lunii iulie 1944. Până în 1941, Kállay a practicat medicina în București; iar atunci s-a mutat în Arad. La 29 iulie 1944, inspectorii Radu Dragnea și Ilie Imbrescu s-au deplasat la Centrala Evreilor din Arad pentru a ancheta cazul lui Adalbert Kállay și Jenő (Eugen) Singer. Au luat legătura cu șef-rabinul Miklós (Nicolae) Schönfeld și cu mai multe persoane din comunitate, aflând în cele din urmă că toți erau nemulțumiți de activitatea lui Kállay și Singer. Totodată au descoperit – pe baza celor spuse de evreii din Arad care proveneau din Vechiul Regat – și faptul că în rezolvarea diverselor probleme, Kállay îi favoriza pe israeliții care simpatizau cu maghiarii. Infrațiunile săvârșite de Kállay Adalbert au început să fie cercetate pe baza unei reclamații. Au fost descoperite grave abuzuri financiare: cei de la conducerea Centralei Evreilor Arad nu puteau justifica cheltuielile. S-au constatat probleme și în ceea ce privește emiterea adevărînelor de scutire de serviciul muncii obligatorii, deoarece în cazul anumitor persoane nu puteau fi stabilite criteriile potrivit cărora era acceptată ori refuzată emiterea actelor de scutire. În afară de toate acestea, s-a aflat și faptul că unele facturi au fost falsificate: sumele înscrise pe factură erau, în realitate, mai mici decât cele primite pentru scutiri. La 16 august 1944, persoanele responsabile de anchetă au propus suspendarea lui Kállay din funcția de inspector și internarea lui în lagăr până când instanța va lua o hotărâre în cazul lui, cerând totodată înaintarea cazului la procuratură și începerea procedurii penale.²⁶ Un alt caz asemănător întâlnim la Timișoara, unde conducerea comunității a fost acuzată de către avocatul evreu Albert Vălean de desfășurarea unor afaceri dubioase legate de distribuirea de carnet de scutire.

Pentru a scăpa de munca obligatorie, mulți evrei au recurs la falsificarea actelor personale (anul nașterii, adresa) și nu s-au prezentat la comisia locală de recrutare. Oficialitățile române au încercat să descopere persoanele ascunse întreprinzând frecvente razii în fabrici, magazine, piețe ori în diverse alte locuri publice. În *Gazeta evreiască*, organul de presă oficial al Centralei Evreilor din România, apăreau permanent listele cu numele persoanelor care nu s-au prezentat la munca obligatorie (Geller 2004: 92).

O altă modalitate posibilă și frecvent utilizată pentru evitarea muncii obligatorii sau pentru schimbarea muncii externe cu cea internă era mituirea oficialităților. De pildă, la Tribunalul Militar al Comandamentului General al Corpului 4 Armată, la jumătatea anului 1942 au fost judecați 1 500 de evrei care erau acuzați de neglijarea datoriei muncii obligatorii. Din cauza acestei situații, la consfătuirea din 9 iulie 1942, Radu Lecca, delegațiile venite din partea Marelui Stat Major, principalii reprezentanți ai Poliției și ai Jandarmeriei, ai Tribunalului din Ilfov, ai Centrului Național de Românilor și ai Oficiului Central de Românilor au luat decizia de a pune în practică măsuri drastice referitoare la abaterile săvârșite. Actul adoptat aici a dispus ca evreii care „au încălcat legea” să fie deportați într-un lagăr care a fost organizat în iunie 1942 anume în acest scop la Slivina din Transnistria (Trașcă 2010: 47–48). Conform Decretului-lege apărut la 3 februarie 1943 și prevederilor acestuia emise la 24 februarie, au fost stabilite sancțiunile de care erau pasibile persoanele israelite ce nu au respectat ordinul de chemare ori au evadat. Potrivit acestora, în vreme de război era considerată dezertor orice persoană care lipsea nemotivat mai mult de o zi de la detașamentul său de muncă ori din unitatea industrială sau agricolă în care-și desfășura activitatea. Totodată, erau socotiți dezertori și muncitorii care, în urma unui concediu sau a unei zile libere, nu s-au prezentat la unitate ori nu au răspuns la ordinul de chemare în interval de două zile. Pe timp de pace, regulamentul prevedea o pedeapsă cu închisoarea; pe timp de război, însă, așadar între 1941 și 1944, abaterile de acest gen atrăgeau după sine condamnarea la moarte și confiscarea tuturor bunurilor (Șerbănescu 1998: 132–133).

Abia în anul 1943 poate fi observată o clarificare a sistemului muncii obligatorii din România, iar apogeul în funcționarea acestuia a fost atins doar în ultimii doi ani de funcționare. În paralel cu nevoia crescută de forță de muncă impusă de război, a crescut și numărul celor care prestau muncă obligatorie (în același timp, din cauza corupției și a ahtierii după bani a birocratilor români s-au înmulțit și scutirile). În marile orașe au fost constituite mai multe sute de batalioane de muncă forțată, în mediul rural au fost înființate zeci de astfel de unități, precum și tabere, iar în fabrici, locul bărbaților creștini recrutați în armată era ocupat adesea de evrei (Ancel 2008: 353). Pe timp de iarnă, evreilor care nu au fost înrolați, dar

---

26 ACSIER, fond. III, dos. 1165, f. 1–74.

și persoanelor din detașamentele de muncă obligatorie li s-a impus să lucreze la dezăpeziri. Din anul 1943, spre aceste munci erau îndrumați deja și elevii cu vârsta de 16 ani (Șerbănescu 1998: 130). În mai 1944 erau constrânși la muncă obligatorie și cei între 15 și 55 de ani, iar mai apoi această obligativitate s-a extins și asupra celor de 55–65 de ani (Geller 2004: 83, Trașcă 2010: 839).

În ceea ce privește sistemul muncii obligatorii din România, din punct de vedere juridic pot fi diferențiate mai multe etape. Până la data de 1 august 1941, munca obligatorie în interes obștesc începută din septembrie 1940 (legal din decembrie) intra în competența Ministerului Apărării Naționale, după care Antonescu a delegat această atribuție Ministerului Muncii. Destul de repede s-a dovedit însă că aparatul ministerial este depășit de situație; așadar, la 6 august, conducerea a fost preluată de Marele Stat Major. Câteva săptămâni mai târziu, la jumătatea lunii noiembrie 1941, a fost luată o nouă decizie, potrivit căreia Marele Stat Major și Ministerul Muncii au realizat împreună supravegherea și conducerea sistemului muncii obligatorii. În anul următor, de la 1 ianuarie până în aprilie, această structură instituțională a trecut în competența Inspectoratului General al Taberelor și Coloanelor de Muncă Obligatorie care funcționa în cadrul Ministerului Muncii, iar mai apoi în cea a Marelui Stat Major (Șerbănescu 1997. II: 305–307 și 316–323). Din 24 noiembrie 1942 până la ieșirea României din război, supravegherea activității din sistem a fost împărțită între trei organisme: Comisia Interministerială care lua decizii în cazul unor chestiuni generale și probleme-cheie, Radu Lecca, responsabil pe probleme evreiești, care se ocupa de emiterea adeverințelor și de colectarea taxelor de scutire, și Marele Stat Major, care avea în atribuție organizarea serviciului de muncă obligatorie (Trașcă 2010: 49, Stan 2010: 136).

2.2. Cadrul juridic în Ungaria

În Ungaria, elementele îndoielnice din punct de vedere politic (muncitori organizați, membri ai mișcărilor de stânga) și evreii acuzați în mod colectiv de aceleași lucruri erau folosiți încă din toamna anului 1919 – din primele zile ale regimului „contrarevoluționar” – în serviciile dezarmate. În Armata Națională a lui Miklós Horthy, guvernatorul de mai târziu, s-au și constituit primele detașamente de muncă de tip militar.²⁷ Această tendință a fost susținută și de primul guvern al lui Pál Teleki. În discursul său electoral, acesta a afirmat că „elementele care au fost calificate ca îndoielnice la recrutare” vor fi organizate în batalioane de muncă. În opinia lui, prin această decizie putea fi rezolvată și problema șomajului.²⁸ Însă datorită relaxării din 1921, proiectul a fost scos de pe ordinea de zi a guvernului.

În perioada interbelică, situația evreilor din armata maghiară nu era reglementată de nicio lege ori decret. În pofida acestui fapt, în tot acest timp era valabil principiul „plafonului de sticlă”: cei de religie mozaică nu puteau aspira la un grad superior în ierarhia militară. Aproximativ 5% din elita militară maghiară care a participat la cea de-a doua conflagrație mondială (generali de corp de armată, Statul Major, Ministerul Apărării Naționale) aveau, conform legilor rasiale, *origine* evreiască, însă nu erau de religie mozaică (Szakály 1987: 68–70). Datorită trăsăturilor socioculturale specifice ale evreilor și în condițiile unor intense presiuni asimilatoare față de militarii de carieră, cei de religie iudaică erau subreprezențați chiar și printre ofițerii din perioada Monarhiei Austro-Ungare. Dintre ofițerii cu origine evreiască însă – în mod unic în Europa –, mulți au ajuns în poziții înalte.²⁹ Unul dintre aceștia, baronul Samu Hazai (1851–1942), a devenit în anul 1910 ministrul apărării naționale. La sfârșitul unei vieți îndelungate a mai trăit umilitoarea experiență de a-și vedea nepotul dezarmat și concentrat într-o tabără de muncă obligatorie (Balla 2010: 153–154).

Sub ministeriatul lui Gyula Gömbös (1932–1936), în interiorul Ministerului Apărării și în conducerea Statului Major s-a produs o schimbare generațională parțială, în pozițiile de conducere ajungând adepți înflăcărați ai național-socialismului și ai rasismului antisemit. Armata pătrunsă de spiritul extremismului de dreapta a devenit unul dintre principalele locuri de propagare a recomandărilor și a proiectelor de

27 La 6 decembrie 1919, Horthy a dispus constituirea a patruzeci de detașament de muncă, având fiecare câte 150 de muncitori. Karsai 1962: VII–XIV.

28 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója [Stenogramele Adunării Naționale convocate în 16 februarie 1920], vol. IV, ședința nr. 69, 22 iulie 1920.

29 Erau evrei 0,6% dintre ofițerii de carieră și 20% dintre militarii în rezervă. 25 de ofițeri de origine evreiască au ajuns la rangul de general. Pentru aceasta vezi: Deák 1993: 246.

lege antievreiești. Aplicarea acestora a fost realizată în cadrul armatei conform unor principii și mai stricte, punându-se în practică dispoziții care depășeau reglementările în vigoare.

La puțin timp după apariția Legii apărării naționale deja amintite (II/1939), a fost înaintat Parlamentului maghiar cel de-al doilea Proiect de lege evreiască (IV/1939). Din perspectiva armatei, paragraful nr. 5 era deosebit de important, deoarece acesta îi excludea pe evrei din serviciile statului. Conform acestuia, Regulamentul de aplicare redactat în cadrul Ministerului Apărării Naționale a interzis să li se poată acorda evreilor grade de ofițeri sau subofițeri. Premergător emiterii acestei dispoziții au existat controverse importante pe această temă. Problema centrală a discuțiilor era modul de folosire a evreilor: să fie utilizați în serviciile dezarmate ori să li se acorde rolul tradițional al „popoarelor auxiliare”. Potrivit acestor discuții, israeliții ar fi trebuit să-și execute serviciul militar în formațiuni separate, împărțiți în mod egal între unitățile de rang mai înalt, ar fi făcut parte din avangardă, așadar ar fi slujit în condiții deosebit de periculoase, neavând voie să ocupe posturi de conducere sau de importanță strategică. În sfârșit, Regulamentul a hotărât ca evreii care au primit calificativul de apt pentru serviciile militare să fie împărțiți direct proporțional (max. 5–10%) între unitățile de luptă, iar cei inapți ori cei al căror număr depășea efectivul să fie organizați în unități de muncă distincte. Nici într-un caz nu puteau îndeplini serviciul militar având poziții de încredere, mai puțin periculoase (servicii de transmisie, ordonanță, administrație) sau făcând parte din unitățile protejate (unități de tancuri și aeriene, formațiuni de grăniceri etc.).³⁰ În ultimul caz era vorba, de fapt, despre menținerea unei stări deja existente, deoarece și anterior evreii erau complet excluși atât din unitățile de elită cu arme, cât și din trupele de jandarmerie atent selectate din punct de vedere ideologic și al originii.

În armata maghiară, care avea atunci un efectiv de puțin peste o sută de mii, evreii erau mult subreprezentati (în total 2 292 de persoane, 2,24%, negradați, cu excepția a 41 de persoane). Printre specialiști (medici, ofițeri agronomi etc.) doar în contingentele de rezervă și în cele pasive puteau fi israeliți.³¹ Înainte de 1941, o mare parte a evreilor – spre deosebire de modelul german, italian și român – au mai participat cu arma în mână la acțiunile întreprinse de armata maghiară, incluzând aici și operațiunile militare din Slovacia de Sud (Felvidék), Transcarpatia/Subcarpatia (Kárpátalja) și Ardeal (Erdély) (1938–1940). În același timp, tot mai mulți evrei erau obligați la serviciu militar în unitățile dezarmate.

În primăvara anului 1940, Ministerul Apărării, care se pregătea de război din cauza conflictului de frontieră româno-maghiar, a dispus constituirea unor detașamente de muncă *speciale*, formate din soldați și ofițeri evrei neîncorporați. Această denumire făcea distincția față de unitățile de muncă obligatorie neevreiești (naționale). Până în iulie 1940 au fost constituite 60 de asemenea unități. În 23 august, când tensiunile au atins apogeul, a fost emisă o dispoziție confidențială referitoare la recrutarea pentru serviciul de muncă obligatorie a evreilor neîncorporați și neinstruiți. Israelii mai tineri care puteau presta muncă fizică (și în condițiile normale puteau îndeplini serviciul militar) au fost organizați în detașamente de muncă *de campanie*, iar cei mai în vârstă, ori cei care erau apți doar pentru serviciile auxiliare, în companii *naționale*. Până la sfârșitul anului, numeroși soldați de rând de religie mozaică care au luat parte la ocuparea Ardealului au fost demobilizați, iar majoritatea au fost imediat chemați la munca obligatorie. În urma unui decret apărut în toamna anului 1940, specialiștii evrei indispensabili (medici, ingineri, conducători auto etc.) care nu făceau parte din contingentul activ (aflați în rezervă) au fost utilizați în armată în funcție de meseria lor. Evreii care nu erau de încredere (însemnați cu B) au fost încadrați în unitățile speciale de muncă obligatorie.³² Aceste unități au devenit treptat formațiuni cu caracter disciplinar, prin care se realiza controlul grupelor considerate cele mai periculoase din punct de vedere politic (în primul rând cei de stânga și evreii).

În decembrie, în cadrul batalioanelor de muncă obligatorie de interes public au fost înființate așa-numite detașamente *mixte*, formate exclusiv din evrei.³³ Dispozițiile interne confidențiale amintite, ale Ministerului Apărării, pot fi considerate *măsuri ilegale și antisemite*, deoarece, în acel moment, nici prin lege și nici prin vreun ordin guvernamental nu era autorizată o astfel de măsură discriminatorie.³⁴ Alături de evrei a fost stigmatizată și o bună parte a minorităților naționale: erau considerați inapți pentru ser-

30 Ordinul nr. 26149- I -1939- HM [Ministerul Apărării, în continuare: MA], 23 septembrie 1939. Karsai 1962. I: 102–105.

31 Regulament prez. nr. 18338-I-1939 MA. Karsai 1962. I:14–21.

32 Karsai 1962: XXV–XXX.

33 Karsai 1962: XXVIII.

34 Asupra concepției antisemitismului nelegal vezi: Kádár – Vági 2003: 64 și *passim*.

viciul militar în primul rând minoritarii de pe teritoriile reanexate în care trăiau români, slavi și ruteni.³⁵ Repartizarea celor înregimentate reflecta „ierarhia rasială” specifică naționalismului maghiar. În unitățile protejate nu puteau lucra decât trupele de încredere, formate din militarii de naționalitate maghiară sau germană. În cadrul unităților parțial protejate (transmisioniști, șoferi, cercetași) și neprotejate (infanterie) puteau ajunge în proporție de 10–20% membri ai altor grupuri minoritare, dar care vorbeau bine limba maghiară și erau „devotați națiunii”. Cei infideli – de pildă, o parte însemnată a românilor din Transilvania – au fost înrolați în unitățile militare care nu luptau (de exemplu în cele tehnice) și în cele de muncă obligatorie. Evreii formau singurul grup care nu avea voie să primească arme.³⁶

Odată cu reanexarea Ardealului de Nord și a Transcarpatiei, aproape că s-a dublat numărul evreilor care trăiau sub stăpânire maghiară. În cazul armatei maghiare acest lucru însemna zeci de mii de recruți evrei și alți minoritari, înregimentarea și încadrarea lor în sistemul muncii obligatorii cauzând mari dificultăți aparatului administrativ. În cadrul Corpului de Armată din Cluj (cel de-al IX-lea) au fost consemnați 20 000 de soldați și ofițeri evrei.³⁷ Potrivit unui raport din 1943, numărul evreilor încorporați la Cluj era de 34 782, iar dintre aceștia doar 29 011 puteau fi repartizați. În acel moment, o parte a acestora – 11 245 de persoane – erau deja luați în serviciile de muncă obligatorie.³⁸

La sfârșitul anului 1940 au fost puse în discuție reglementările cu privire la apărarea națională a noii legi antievreiești (cea de-a treia). Propunerea Ministerului Justiției – ceva mai moderat din punct de vedere politic – i-ar fi scos pe evrei de sub obligativitatea încorporării. Însă Ministerul Apărării Naționale a încercat, dimpotrivă, să-i oblige la muncă forțată pe cetățenii considerați la recrutare (deja pe *motive rasiale*) evrei. Argumentul Ministerului Apărării Naționale a fost acela că forța de muncă a israeliților trebuie utilizată în folosul pregătirilor de război. Totodată, fiind înrolați la muncă obligatorie, evreii nu vor avea posibilitatea de a desfășura „activități antinaționale” în spatele frontului. Din aceste motive, proiectul de lege emis de Ministerul Apărării a stabilit ca persoanele de religie mozaică ce au vârsta potrivită pentru serviciul militar, dar nu fac parte din contingentul de profesioniști ai armatei, să-și exercite aceste obligații doar în unitățile auxiliare și fără să fie gradați. S-a căutat și desființarea tratamentului special aplicat evreilor cu cunoștințe profesionale. Mai mult decât atât, conducerea Statului Major a încercat să impună serviciul muncii obligatorii și neevreilor din căsătoriile mixte (Karsai 1962: XXXIV). Așadar se vehiculau din nou solicitări mai radicale comparativ cu directivele generale ale politicii guvernamentale.

Membrii mai moderați din punct de vedere politic ai aparatului administrativ (secțiile de pregătire a punerii în aplicare a legilor din MA și MJ) au obținut, până la urmă, ca ultimele două puncte ale solicitărilor (care treceau cu vederea până și aparențele legalității) să fie omise din ordonanță. Așadar, situația pusă în practică din vara anului 1940 a fost legalizată în aprilie 1941 printr-o dispoziție a Consiliului de miniștri, stabilind că cei de origine israelită își pot îndeplini serviciul militar doar ca personal auxiliar, iar în acest timp nu pot beneficia de rangul lor.³⁹ Prin această prevedere s-a pus sub semnul întrebării poziția ocupată în ierarhia militară de 16 000 de ofițeri maghiari de origine evreiască. Biroul Național al Israelitilor din Ungaria a protestat împotriva acestei decizii umilitoare printr-un memoriu. Aici au fost menționate sacrificiile patriotice ale comunității evreiești din timpul Revoluției din 1848–1849 și din Primul Război Mondial, demersul rămânând însă fără răspuns (Karsai 1962. I: 303).

Ordonanța a instituționalizat discriminarea evreilor în cadrul armatei, deschizând totodată calea spre alte tipuri de încălcare a legii. Acest lucru s-a putut întâmpla în special din cauză că guvernul a plasat atribuțiile unei reglementări precise în competența Ministerului Apărării. În sfârșit, s-a reușit o legiferare în august 1941, după ofensiva împotriva Uniunii Sovietice și învestirea noului cabinet, mai radical decât cel dinaintea lui, care promitea în continuare o „rezolvare” a problemei evreiești. Așadar, nu ne surprinde faptul că dispoziția confidențială a Ministerului Apărării avea incluse și alte pasaje discriminatorii. Documentele sau actele de înregistrare a ofițerilor evrei au fost marcate cu însemnul „Zs” [„Evreu”, de la magh. *zsidó*]. În lipsa unei baze legale, deocamdată israeliții nu erau privați de rangurile lor. S-a dispus

35 În această categorie au intrat 45% dintre recruții români, 84% dintre sârbi și 67% dintre croați. Szita 1989: 14.

36 Irányelvek az újoncok beosztásánál figyelembe veendő szempontokról (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár) [Directive privind criteriile de încadrare a recruților (Institutul și Muzeul de Istorie Militară, Arhiva Militară, în continuare: *HdtL*), MA cls. 10, doc. prez. dos. 6779/1944, prez. dos. 44.519/10-1944.

37 A IX. honvéd hadtest ügyészenek jelentése [Raportul procurorului Corpului IX Armată], 13 mai 1941. *HdtL*, MA prez. dos. 1/b 17523/1941.

38 A IX. hadtest kimutatása [Evidențele Corpului IX Armată], 8 martie 1943. *HdtL*, MA dos. prez. 1, f. 11726/1943.

39 Dispoziția nr. 2870/1941 M. E., 16 aprilie 1941. În: *Rendeletek tára* 1941, vol. II, p. 1028-1209.

însă ca pe uniformă să se poarte banderola galbenă (albă în cazul evreilor excluși) în locul celei în culori naționale. Recruții evrei au fost trecuți pe liste separate.⁴⁰

În cazul banderolei galbene era vorba tot despre consacarea unei inițiative antisemite venite de jos în sus. Încă din 1940, Comandamentul Statului Major a înaintat un proiect asemănător Ministerului Apărării Naționale. În mai 1941 a venit o solicitare similară din partea unității militare maghiare din fostele teritorii iugoslave anexate Ungariei în aprilie. Cel care a redactat proiectul a considerat că este inadmisibil ca populația din zonă și membrii armatei germane (care „sunt obișnuiți cu stigmatizarea evreilor”), văzând banderola în culori naționale a celor din detașamentele de muncă obligatorie, „să-și facă o imagine complet eronată în ceea ce privește concepția noastră față de evrei și față de prețuirea simbolurilor noastre naționale”. În urma acestei cereri, MA a început introducerea banderolei galbene încă înaintea publicării dispoziției.⁴¹

Așadar, sub influența succeselor revizioniste și a radicalizării politice – paralele cu victoriile germane –, catalizate și de conflictele armate, până în anul 1941, sistemul muncii obligatorii a devenit o structură pronunțat antisemită, bazată pe stigmatizare colectivă și discriminare rasială. Înainte de acest moment, sistemul maghiar era mai apropiat de modelul finlandez, unde cetățenii de origine israelită și-au satisfăcut stagiul militar pe tot parcursul războiului cu arma în mână. Nici modelul german nu a fost însă adoptat, deoarece organele de conducere politică și militară maghiare nu doreau să renunțe la un mare număr de evrei ale căror forță de muncă și cunoștințe de specialitate puteau fi puse în slujba armatei.

La începutul invaziei Uniunii Sovietice, fiecare evreu maghiar făcea deja parte dintr-o unitate militară lipsită de arme. Majoritatea îndeplineau serviciul muncii obligatorii, o altă parte – mai neînsemnată – erau angajați în cadrul trupelor combatante, dar nu aveau atribuții care necesitau arme (de pildă, erau șoferi). Conform unui raport din toamna anului 1941, o treime din efectivul de personal al secțiilor de camioane erau evrei, deși s-au făcut presiuni serioase pentru demiterea lor.⁴² În octombrie 1941, Ferenc Szombathelyi, șeful Satului Major, a emis un ordin în care a subliniat faptul că ofițerii, „dincolo de prevederile legii cu referire la evrei, în spiritul acesteia și, în mod logic, al punerii ei în practică”, trebuie să facă totul pentru respectarea reglementărilor, inclusiv a interdicției de a socializa și a întreține relații economice cu israeliții.⁴³

Așadar, intrarea în război însemna și faptul că o importantă parte a celor care prestau muncă obligatorie erau trimiși pe front. Pe baza chestionarelor Congresului Mondial Evreiesc din anul 1946, păstrate fragmentar, considerăm plauzibil faptul că peste o treime (37–38%) dintre israeliții recrutați din a doua jumătate a anului 1941 din Ardealul de Nord au ajuns în Ucraina, Polonia, pe frontul rusesc ori în localitatea Bor din Serbia (Gidó 2010: 35).

Legea II/1939, precum și decretele emise de guvern în situațiile extraordinare au asigurat autorităților un spațiu de mișcare deosebit de larg în privința practicării unei discriminări continue a cetățenilor repartizați pe baza originii și a limitării drepturilor acestora, îndeplinite prin mijloacele antisemitismului birocratic.⁴⁴ De pildă, la Kiskunhalas (Ungaria de Sud-Est), în ianuarie 1942, primăria – într-un mod umilitor – le-a impus mai multor cetățeni evrei de clasă mijlocie și intelectuali ai orașului să lucreze la deszăpeziri. Conducerea antisemită a orașului era motivată, probabil, și de posibilitatea unui câștig material, deoarece munca obștească putea fi răscumpărată cu bani.⁴⁵

În iulie 1942, parlamentul maghiar a susținut și legal acea practică – existentă încă din vara anului 1940, care mai apoi, în anul următor, a fost reglementată de guvern pentru cazuri extraordinare – conform căreia evreii își vor îndeplini obligațiile militare exclusiv prin servicii auxiliare lipsite de arme (servicii de muncă obligatorie). Potrivit motivației date de lege, „în primul rând în toate privințele vieții particulare și corporative ale puterii armate se impun cu desăvârșire spiritul maghiar național și cerințele moralei creștine”.⁴⁶ Pentru a stabili cine trebuie considerat evreu, legea s-a bazat pe reglementările

40 Decretul 27.300 prez. nr. 8–1941 MA, 19 aug. 1941. Karsai 1962: LIV–LV.

41 *HdtL*, MA 1941. Art. 1. doc. preș. VKF [Com. Statului-Major] II, 30.934, 7 mai 1941.

42 Dintre 7 719 șoferi și alți specialiști încadrați aici, 2 487 (32,2%) erau evrei. *HdtL*, MA cl.preș.1/b. nr. 59844/1944.

43 *HdtL*, doc. preș. VKF [Com.Statului-Major] 1. 6642/1941.

44 Decretul nr. 9300/1939.M.E. privind reglementarea muncii obligatorii în cadrul armatei. 5 octombrie 1939. In: *Magyarországi Rendeletek Tára* 1939, vol. II, p. 1900–1922.

45 Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională Maghiară], Bács-Kiskun Megyei Levéltár [Arhiva județului Bács-Kiskun], V-274/b, 1384/1942.

46 Legea XIV din 1942. In: *Országos Törvénytár*, nr. 1942, § 6.

mai stricte privind ocrotirea rasială care existau în acel moment, și anume pe dispozițiile celei de-a treia Legi evreiești.⁴⁷

O parte dintre avantajele oferite celor chemați sub arme nu erau valabile și în cazul evreilor; de pildă, aceștia nu puteau profita de beneficiile acordate familiilor care au trimis mai mulți soldați pe front. Articolele de lege nefavorabile nu vizau însă veteranii de religie mozaică, invalizi ori decorați în timpul primei conflagrații mondiale, nici pe cei care puteau dovedi că au avut o atitudine patriotică în perioada revoluțiilor din 1918–1919 sau în teritoriile reanexate. Totodată erau scutite și celelalte categorii speciale care făceau parte din elita socială, de pildă profesorii universitari și campionii olimpici.⁴⁸ Evreii cărora li s-a impus serviciul muncii obligatorii puteau primi scutire oficială de la recrutare dacă făceau dovada că au lucrat, de exemplu, într-o uzină de armament sau într-un alt loc indispensabil din punctul de vedere al economiei sau al aprovizionării populației. Deși la Ministerul Apărării au ajuns nenumărate cereri în acest sens, situațiile cu deznodământ pozitiv au fost relativ puține. Se cunosc câteva cazuri din Transilvania de Nord în care au fost evitate cu succes recrutările. La Cluj, actorul György Kovács, care a devenit mai târziu profesor universitar, și medicul Mátyás Mátyás, director de spital, și-au depus cererile în 1943, reușind ulterior să fie scutiți. În schimb, la începutul anului 1944, dintre cei 12 pedagogi ai Liceului Israelit din Cluj, doar 7 au primit scutire de munca obligatorie.⁴⁹

Ofițerii armatei care intrau sub incidența legii evreiești și-au pierdut rangul militar. Direcția de personal a Ministerului Apărării a motivat propunerea astfel: „Nu poate rămâne ofițer cel pe care – într-un mod perfect legal – până și societatea civilă îl stigmatizează din cauza apartenenței sale rasiale” (Karsai 1962: XLI). Opoziția parlamentară de extremă dreapta a guvernului a înaintat un proiect și mai radical, incluzând aici și înființarea unor lagăre de muncă și ghetouri pentru întreaga populație evreiască.⁵⁰ Privarea de drepturi nu era doar o problemă existențială, ci a cauzat și tragediile personale ale celor care – în multe dintre cazuri – nu știau de originea lor israelită. De pildă, în primăvara anului 1941, unul dintre ofițerii evrei din Batalionul 33 Grăniceri Secui s-a sinucis, deoarece părinții logodnicei sale erau împotriva căsătoriei din cauza originii acestuia.⁵¹

Legea a exclus evreii din procesul instruirii premilitare, în locul acesteia introducând premilităria auxiliară. Instituția premilitară „Levente” a căpătat un caracter obligatoriu pentru băieții între 12 și 21 de ani datorită Legii apărării naționale din 1939. Prima organizație „Levente” a fost înființată în 1921 cu scopul educării patriotice și militare a tinerilor, ocolind în felul acesta reglementările Tratatului de Pace de la Trianon, care au interzis Ungariei înrolările militare. Conducătorii lor erau în general bărbați trecuți prin serviciul militar, care aveau puternice sentimente antisemite și proveneau din rândul micii burghezii sau dintre intelectualii din mediul rural. Din aceste motive, întâlnirile acestora au devenit adesea scene de umilință repetată pentru tinerii evrei.

Până în anul 1942, pe teritoriul Ungariei a fost creat sistemul militar al muncii obligatorii, care a durat până la sfârșitul războiului. Unitățile mixte au dispărut, evreii obligați la serviciul militar erau înrolați exclusiv în batalioane auxiliare de muncă, în timp ce etnicii minoritari au slujit în detașamente militare de muncă obligatorie (naționale). Elementele considerate periculoase din punctul de vedere al siguranței, în special cei de orientare stânga, au fost înregimentați în unitățile disciplinare, fiind apoi organizați în detașamente de muncă speciale. Printre acestea se găseau și membrii unor biserici mai mici care refuzau serviciul militar armat din motive religioase, de exemplu Martorii lui Iehova, dar și mulți evrei (Karsai 1962. I: LXXXVII). Până în anul 1942, numărul persoanelor care lucrau în unitățile de muncă obligatorie se ridica deja la aproximativ o sută de mii de oameni.

La 27 iulie 1941 Ungaria a intrat în război împotriva Uniunii Sovietice. În primele luni ale conflagrației, detașamentele de muncă obligatorie de campanie au realizat construcții de drumuri și poduri, în primul rând de-a lungul liniilor de aprovizionare, așadar pe trecătorile Carpaților. Unii evrei înrolați au putut atunci să simtă pe propria piele programul de exterminare al naziștilor. De pildă, la sfârșitul lunii

47 Legea XV din 1941. In: *Országos Törvénytár*, 1941, § 9 și 16.

48 Regulile generale ale scutirilor erau cuprinse în cea de-a doua Lege antievreiască; vezi: Legea IV din 1939, § 2. In: *Magyar Törvénytár* 1939, p. 130–131.

49 Magyar Országos Levéltár, K28, dos. 141, L. 222, 1943–J–32 097, 3–6. și 1943–J–32 176, 5–6, și 1944–J–15 453.

50 *Képviseleti Napló* [Agenda parlamentară], vol. XIV, ședința 271 (24 iunie 1942), p. 156–157.

51 A IX. honvéd hadtest ügyészének jelentése [Raportul Corpului IX Armată], 31 martie 1941, *HdtL*, MA doc. secției 1, 4336/1941.

august 1941, Gábor Mermelstein și Gyula Spitz, șoferi de camion, au fost martorii oculari ai uciderii în masă a evreilor fără cetățenie deportați din Ungaria în Ucraina (Braham 1996: 12–17).

În primăvara anului 1942 era deja evident faptul că războiul împotriva Uniunii Sovietice va mai dura. La cererea Germaniei, a fost trimisă pe front Armata a II-a Maghiară, cu un efectiv de un sfert de milion de soldați, dintre care aproape 40 000 de oameni prestau muncă obligatorie, majoritatea fiind evrei. Károly Bartha, ministrul apărării, a emis la 17 martie 1942 un Decret privind „utilizarea în război a evreilor”. Referitor la o mobilizare, acesta a dispus ca cel puțin 10% dintre cei chemați sub arme să fie evrei, iar pe teritoriul corpului de armată în cauză, toți cei de religie mozaică să fie mobilizați, aceștia putând fi trimiși imediat în zonele cu operațiuni militare. Evreii nu aveau voie să poarte uniformă – cu excepția bonetei (de pe care lipsea trandafirul în culori naționale) – și erau înrolați cu propriile haine și încălțăminte (Karsai 1962: LVIII). La intrarea în vigoare a Decretului s-au comis din nou ilegalități. În numeroase unități evreilor li se luaseră uniforme și restul echipamentului militar cu mult înainte (Braham 1997: 308–309).

Faptul că cei din unitate ori alți militari au sustras în mod regulat piesele de îmbrăcăminte mai bune și bocancii evreilor sau că aceștia înșiși erau nevoiți să-și dea lucrurile în schimbul unor alimente a avut urmări tragice.⁵² De cele mai multe ori pachetele trimise de organizațiile sociale evreiești (de pildă, Asociația Națională Maghiară pentru Ajutorarea Evreilor, OMZSA) și îmbrăcăminte sau alimentele venite din partea unor persoane particulare nu au ajuns la destinatari. O serie de memorii relevă faptul că dintre toți militarii, oricum slab aprovizionați, evreii luați la muncă obligatorie aveau situația cea mai disperată. În pragul iernii, majoritatea israeliților erau slăbiți și îmbrăcați în zdrențe. Așadar, tratamentul aplicat acestora a contribuit în mod indirect la decesul unui mare număr de persoane din sistemul muncii obligatorii.

Mulți au primit ordinul de chemare personal, potrivit grupelor de vârstă, cu mențiunea „SAS – Siess, Azonnal, Sürgős” [magh. Grăbește-te, Imediat, Urgent!], iar acest lucru a favorizat abuzurile și dorința de război individuală (Nagybaczoni 1986: 99). Spre deosebire de România, în Ungaria au fost puțini cei care au încercat să evite munca obligatorie prin înșelăciune sau corupție. La fel, și oficialitățile erau mai puțin coruptibile. Invocând numeroasele delațiuni, la 22 aprilie 1942, Ministerul Apărării a emis o dispoziție confidențială către KMOF [Serviciului Muncii Obligatorii de Interes Public] și către comandantii de divizie, potrivit căreia 10–15% dintre cei concentrați trebuiau să fie evrei „cunoscuți și cu prestigiu, datorită numelui ori situației lor materiale”. În cazul lor nu mai trebuia respectată decizia care stabilea limita de vârstă superioară pentru cei care își îndeplineau serviciul militar pe front la 42 de ani.⁵³ Ca urmare, personalități renumite de religie mozaică au ajuns pe front cu miile, iar o mare parte a acestora au pierit. Conform unor relatări ale gardienilor, evreii proeminenți aveau parte uneori de tratamente deosebit de rele. De exemplu, tot prin încălcarea regulilor prescrise de lege a fost dus la muncă forțată și campionul olimpic la scrimă, Attila Petschauer, care a murit și el pe front în ianuarie 1943 (vezi și Pór – Zsadányi 1947).

În luna ianuarie 1943, la nord de Stalingrad, armata sovietică a spart frontul german și al trupelor aliate. Armata a II-a maghiară a fost desființată în doar câteva zile, 40 000 de militari au murit, iar 70 000 au dispărut ori au căzut prizonieri. În mijlocul haosului general, armata germană în retragere și-a abandonat aliații disprețuiți, iar soldaților maghiari – considerați vinovați pentru această catastrofă – li s-a refuzat adăpostul și le-au fost luate mijloacele de transport. Cea mai disperată situație o aveau însă evreii, socotiți „țapi ispășitori” de către ambele armate. Ei se retrăgeau deplasându-se pe jos, fără provizii sau vreun ajutor, în condițiile de iarnă deosebit de grea. Mulți au pierit pe câmpiile înzăpezite, alții au fost omorâți de soldații maghiari sau germani ori de voluntarii ucraineni (Karsai 1962: LXXV-LXXVI). Contrar afirmațiilor făcute de propaganda antisemită, doar câteva sute persoane au trecut la sovietici. Majoritatea voiau să ajungă cu orice preț acasă. Evreii care au reușit să-și procure arme au manifestat în unele locuri o puternică rezistență față de atacatorii sovietici (Stark – Szakály – Szabó 1992).

Conform aprecierilor ministrului apărării, dintre cele 38 000 de persoane care au fost înrolate la muncă forțată, doar 6 000 – 7 000 de oameni au ajuns acasă; majoritatea au pierit ori au căzut prizonieri în

52 Conform raportului Comandamentului Corpului de Armată Cluj, de pildă, majoritatea celor din detașamentele de muncă aveau încălțăminte distrusă. „[...] trupele române provenite din satele nevoiașe și persoanele din rândul evreilor săraci lucrează la defrișări și la diferite munci de terasament etc. cu încălțăminte petică, mai mult decât atât, unii își învelesc picioarele în cărpe, pentru a nu fi chiar desculți.” Raportul Corpului IX de Armată, 7757/1943, nr. prez. VI, 17 decembrie 1943. Karsai 1962: 474–475.

53 *HdtL*, Dispoziția preș. M.A., 1. b. nr. 23123/1942. res.

Uniunea Sovietică (Braham 1997: 259). Cercetările mai noi atestă faptul că numărul supraviețuitorilor evrei ar fi fost mai mare. După înfrângerea de la Don au supraviețuit aproximativ 25 000 de persoane, dintre care 10 000 au devenit prizonieri ai rușilor. Astfel, numărul persoanelor din detașamentele de muncă reorganizate după catastrofa de la Don a fost în jur de 15 000 (Gerlach–Aly 2005: 75).

Între iunie 1941 și decembrie 1943, pierderea totală din detașamentele de muncă de pe frontul sovietic a fost de aproximativ 25 000 de oameni. În proporție de 85% această pierdere s-a produs ca urmare a ofensivei sovietice din ianuarie–februarie 1943. Din cauza condițiilor deja amintite, șansele de supraviețuire ale evreilor erau și mai scăzute decât cele ale soldaților maghiari. În literatura de specialitate se vehiculează și constatarea potrivit căreia pe câmpul de luptă pierderile de forță vie ale detașamentelor de muncă obligatorie înaintea spargerii frontului la Don erau mai mici (8%) decât ale unităților de luptă (14%, iar în cazul ofițerilor 25%) (Stark – Szakály – Szabó 1992). Această confruntare de valori ar avea relevanță însă doar în cazul în care pierderile detașamentelor de muncă obligatorie ar putea fi comparate cu cele ale altor formațiuni care nu luptau.

La fel ca soldații maghiari, majoritatea evreilor prizonieri în taberele de muncă sovietice au pierit. Prizonierii de război israeliți au fost judecați împreună cu militarii puterilor Axei, ei nebeneficiind de un tratament diferențiat decât în puține cazuri. Cei mai mulți evrei au ajuns acasă din taberele de prizonieri doar după ani lungi de captivitate, după amnistia din 1947; însă unii reușiseră să își revadă pământul natal deja în 1945. Un bun exemplu pentru această revenire timpurie este cazul unui muncitor în industria textilă din Oradea, Zoltán Kohn, care a fost luat prizonier la 7 februarie 1943 în jurul localității Starii Ocol. A trecut prin mai multe tabere de muncă până când, în iulie 1945, a putut în sfârșit să revină la Oradea. Ignác Mihály, un funcționar particular din Cluj, luat prizonier la sfârșitul anului 1944, a fost dus la Simferopol, întorcându-se acasă la 27 octombrie 1945 (Braham 1997: 354–356, Braham 1996: 126–142, Gidó 2010: 16).

Cei din taberele de prizonieri nu erau socotiți o categorie aparte, astfel că nu puteau fi separați și nu puteau beneficia de un tratament special. În pofida eforturilor depuse de organizațiile evreiești, nu s-a reușit trimiterea lor acasă în mod excepțional, acest lucru fiind posibil doar în unele cazuri.⁵⁴

Pe tot parcursul anului 1943, destinul celor care au lucrat în detașamentele de muncă a fost influențat de politica duplicitară a guvernanților maghiari. Miklós Kállay și diplomații săi pe de o parte au început tatonările în direcția puterilor occidentale (această cotitură se reflecta în reglementările menite să îmbunătățească condițiile de muncă pentru cei înrolați la muncă obligatorie), iar pe de altă parte încercau să se arate susținători entuziaști ai germanilor, trimițând pe front noi unități militare împreună cu detașamente de muncă cu un efectiv numeros. În plus, tot în cadrul acestei operațiuni, în luna iulie 1943 guvernul Kállay – deși nu era încântat – a predat organizației germane *Organization Todt* 3 200 de persoane din taberele de muncă obligatorie pentru a susține industria de război germană, care se confrunta cu o acută lipsă a forței de muncă. Evreii erau trimiși în minele de cupru din localitatea Bor din Serbia și în împrejurimi, ori lucrau la căile ferate. După ocupația germană, între mai și iunie 1944, alți 3 000 de evrei maghiari au fost duși la muncă obligatorie la Bor. În toamna anului 1944, deținuții de la Bor au fost trimiși spre Austria, iar cei care au mai rămas în viață din convoiul ce înainta pe jos au ajuns în taberele de concentrare germane, în primul rând de la Flossenbürg, Sachsenhausen, Oranienburg sau Buchenwald (Braham 1996: 59–61 *et passim*, cf.: Csapody 2011: 306–310).

În anul 1943, din cauza mobilizării totale, nici în industrie, nici în agricultură nu exista suficientă forță de muncă specializată. O serie de uzine și proprietăți industriale se adresau armatei pentru a solicita muncitori. În vara anului 1943, peste 800 000 de oameni au efectuat muncă obligatorie în cadrul a trei tipuri de formațiuni: detașamentele militare de muncă destinate maghiarilor și minoritarilor, batalioanele de muncă obligatorie în interes obștesc și detașamentele de muncă auxiliare (evreiești). În noiembrie 1943, în vederea unei funcționări mai eficiente și pentru o mai mare disciplină, guvernatorul Horthy a înființat Organizația de Muncă a Armatei, care a unificat și a centralizat cele trei sisteme. Instruirea și repartizarea persoanelor din detașamentele de muncă obligatorie intra în competența corpurilor de conducere. În ansamblu, situația evreilor din detașamentele de muncă a devenit cu ceva mai bună. Din cauza eforturilor considerabile de război, autoritățile au acordat o importanță tot mai mare, alături de regimul sancționar, utilizării raționale a forței de muncă și a cunoștințelor de specialitate.

54 Scrisoarea lui Gyula Szekfű, emisar plenipotențiar în Moscova, către rabinul-șef Ferenc Hevesi, la 14 ianuarie 1947. *Magyar Zsidó Levéltár* [Arhivele Evreiești din Ungaria] (în continuare: *MZSL*), XXIV-A-XXXIII-5-a, Magyar Izraeliták Országos Irodája Elnöki irata [Documente ale Președinției Biroului Național al Israelitilor Maghiari], art. 36.

Invadarea Ungariei de către armata germană la 19 martie 1944 a adus o schimbare radicală și în ceea ce privește destinul evreilor încadrați în detașamentele de muncă. În pofida faptului că în anul 1944 politica nazistă din Ungaria avea ca obiectiv genocidul, un rol decisiv l-a avut nevoia de forță de muncă. După ocupație au început negocierile privind soarta evreilor din Ungaria. La început, discuțiile vizau predarea bărbaților tineri, capabili de muncă, care erau recrutați pentru munca obligatorie. Cu ocazia inițierii programului forțelor aeriene de vânătoare (*Jägerstab*), germanii au pretins 100 000 de muncitori (Gerlach – Aly 2005: 142–148),⁵⁵ iar guvernul maghiar a și fost de acord cu predarea a 50 000 de muncitori. Döme Sztójay, noul prim-ministru, a promis că într-o lună va mai fi concentrat prin ordin de chemare un nou contingent cu același efectiv, iar numărul celor din detașamentele de muncă obligatorie va ajunge la 100 000 – 150 000 de oameni.⁵⁶ Până la urmă, mare parte dintre cei concentrați nu au ajuns pe mâna germanilor. După ce a fost luată decizia privind deportarea tuturor evreilor din Ungaria, primul punct de pe ordinea de zi era deplasarea detașamentelor de muncă. Conducerea Ministerului Apărării însă a încercat să împiedice acest lucru, crescând în același timp numărul celor din sistemul muncii obligatorii. Până la jumătatea lunii aprilie au fost înființate în total 93 de detașamente, dintre care 31 erau de evrei, iar 10, așa-numite „unități de specialiști” (cu pregătire în domeniul industriei lemnului, metalurgiei, industriei textile, materialelor de construcții și cunoștințe tehnice).⁵⁷ Cu o zi după începerea deportărilor în masă, „sub imperiul unor motive foarte urgente și importante”, Ministerul Apărării a ordonat constituirea altor 32 de detașamente auxiliare de muncă. Datorită faptului că în toate zonele de graniță ale țării – printre care și în Ardealul de Nord – evreii fuseseră deja adunați în ghetouri și tabere, bărbații israeliți erau recrutați în primul rând de pe teritoriul Corpului I Armată (Budapesta și împrejurimi). Potrivit decretului, toți evreii apti de muncă cu vârsta de 18–30 de ani primeau ordin de chemare SAS ori „erau aleși dintre cei aflați în ghetouri”.⁵⁸

În practică, concentrarea în masă a bărbaților evrei a început fără a se ține seama de limita de vârstă. Germanii și susținătorii lor fanatici au încercat să împiedice acțiunea, dar cu ajutorul mai multor ofițeri militari și a organelor de conducere din administrație chemările au continuat.⁵⁹ La 1 mai 1944, datorită unor lucrări militare urgente, conducerea forțelor de apărare germane, a poliției de securitate (*Sipo*) și a serviciului de muncă al Reich-ului (*Organisation Todt*) au convenit să crească efectivul detașamentelor de muncă de la 60 – 65 000 – disponibil în martie 1944 – la aproximativ 100 – 150 000 de persoane. Conducerea poliției a fost de acord cu această decizie, punând condiția ca forța de muncă să fie plasată în tabere închise. Conform planurilor, aproximativ 50 000 de bărbați evrei maghiari ar fi rămas în uzinele de armament de pe teritoriul țării sub supravegherea armatei maghiare.⁶⁰ Referitor la acest proiect, la 7 iunie Ministerul Apărării a emis un decret confidențial, potrivit căruia muncitorii calificați și inginerii care primiseră ordinul de chemare trebuiau supravegheați ca prizonieri de război, în tabere închise și păzite cu strictețe, de unde nu puteau pleca cu niciun motiv. Viața internă din tabără – printre altele, permisiile și funcționarea poștei – era supusă unor reguli stricte. Regulile îndeplineau în primul rând funcția de apărare a forței de muncă valoroase.⁶¹

Între conducerea militară care punea în practică decizia Ministerului Apărării și Ministerul Afacerilor Interne colaboraționist, care înfăptuia „curățirea de evrei” a țării, au existat conflicte serioase.⁶² Mai mulți comandanți militari locali – printre care și locotenent-colonelul Imre Reviczky din Baia Mare – au acționat intens pentru a concentra la muncă obligatorie cât mai multe persoane, salvându-le astfel viața. Reviczky a trimis cu miile ordinele de chemare și a reușit să scoată din ghetouri aproximativ 3 000 de bărbați cu vârste cuprinse între 16–19 și 40–50 de ani, salvându-i în felul acesta de la deportări.⁶³ Ca răs-

55 Nota discuției dintre Hitler și Speer, aprilie 1944. Benoschofsky – Karsai 1958: 133–136.

56 Raportul lui Edmund Veessenmayer trimis Ministerului Afacerilor Externe al Reich-ului, 14 aprilie 1944. Juhász *et al.* 1968: 823.

57 Decretul nr. 12300/1944, 29 martie 1944, *HdtL*, MA sect. M1/b, 6796. dos. 12300/1944.

58 Decret nr. 435. M.42.-1944, 16 mai 1944. *HdtL*, MA M.6. sect. 2, dos. 6797, 1307/1944.

59 Vezi rapoartele locotenent-colonelului de jandarmerie László Ferenczy, ofițerul de legătură între Comandamentul Eichmann și Ministerul Afacerilor Interne din 10 și 29 mai, precum și cele din 12 iunie 1944. Karsai – Molnár 1994: 506 și 516–517.

60 Braham 1963. doc. No. 158 și 164. Vezi și: Juhász *et al.* 1968: 825 și 854–855. Raportul lui László Endre, secretar de stat în Ministerul Afacerilor Interne, 21 iun. 1944. Karsai – Molnár 1994: 493.

61 Decret nr. 151158 al președinției MA 42-1944 din 7 iunie 1944. *HdtL*, MA, sect. 42.-1944, dos. 6791.

62 Rapoartele despre evenimentele ale locotenent-colonelului de jandarmerie László Ferenczy la 10 și 29 mai, precum și cele din 12 iunie 1944, Karsai – Molnár 1994: 506 și 516–517.

63 Imre Reviczky a ajuns la conducerea Batalionului 10 Baia Mare în mai 1943. Începând din acel moment, condițiile de trai ale evreilor care lucrau în batalionul de muncă s-au îmbunătățit simțitor. Braham 2008: 328.

puns la această faptă, apărătorii ordinii publice simpatizanți cu naziștii – acționând fără vreun ordin – au adunat și au trimis în tabere de concentrare persoane luate la muncă forțată în mai multe locuri din țară. Cu ocazia raziilor făcute în gara orașului Hatvan, unitatea din cadrul SS condusă de Márton Zöldi, fost căpitan de jandarmerie, a arestat în jur de 700 de persoane din detașamentele de muncă obligatorie, acestea fiind ulterior deportate.⁶⁴

Succesul acțiunilor menite să împiedice deportările a depins, în mare măsură, de comportamentul celor ce executau ordinele pe plan local. Se putea întâmpla ca oficialitățile să nu permită înmânarea ordinului de chemare la muncă obligatorie ori să nu dea voie bărbaților care au primit un asemenea ordin să iasă din ghetou.⁶⁵ În raportul său înaintat Consiliului de Miniștri la 21 iunie, László Endre a subliniat faptul că 80 000 de evrei au evitat deportarea.⁶⁶ Cu toate că secretarul de stat a exagerat mult în ceea ce privește numărul de persoane concentrate, câteva mii de bărbați evrei au fost salvați de la deportare în ultimul moment.⁶⁷

Așadar, aceeași instituție care de-a lungul anilor a jucat un rol decisiv în discriminarea evreilor, după ocuparea țării de către Germania a oferit posibilitatea salvării a mii de evrei. Nu întâmplător, acest lucru se leagă de faptul că, în urma modificărilor suferite de guvern după ocupație, tocmai portofoliul ministerial al apărării a fost păstrat de cercul lui Miklós Horthy.⁶⁸ Totuși, chestiunea nu poate fi interpretată ca o acțiune de salvare cu scop umanist, ci mai degrabă servea interesul statului, salvând evreii valoroși din punct de vedere economic și militar (forța de muncă). Astfel de tendințe pot fi observate în toate statele central-europene care simpatizau cu naziștii. În Slovacia, de pildă, oficialitățile au încercat să țină în limitele granițelor și să utilizeze forța de muncă specializată prin înființarea unor centre de producție de stat și a unor tabere de muncă centralizate (Rotkirchen 1983: 6). Alături de criteriul raționalității a mai intervenit – probabil – și faptul că unii dintre conducătorii armatei maghiare desconsiderați și adesea umiliți de germani au apărat prin această atitudine ceea ce mai rămăsese din mândria și suveranitatea maghiară.

Așadar, începând din primăvara anului 1944, sistemul maghiar al muncii obligatorii a devenit o instituție care a contribuit la supraviețuirea unui mare număr de evrei. În același timp, din colecția de date românești a Congresului Mondial Evreiesc din anul 1946 a reieșit faptul că ponderea maghiarilor din lagărele de muncă ce prin deportări ori din convoaie au ajuns în lagărele de concentrare și de exterminare era ridicată. Datele culese referitor la trei orașe din nordul Transilvaniei (Cluj, Oradea și Carei) atestă faptul că după luna mai 1944, aproximativ 35–36% dintre persoanele originare din această regiune și trecute prin taberele de muncă obligatorie au fost duse în lagăre (Gidó 2010: 35).

La 23 august 1944, România a ieșit din alianța cu Puterile Axei și a trecut de partea Aliaților. Această cotitură a însemnat și sfârșitul sistemului muncii obligatorii a evreilor din România. Evenimentul avea o uriașă însemnătate și din punctul de vedere al persoanelor luate la muncă forțată din Ungaria și din Ardealul de Nord. Cu puțin timp înainte de acest eveniment, guvernul maghiar a fost din nou de acord ca – în afara grupului restrâns al excepțiilor – evreii rămași, împreună cu persoanele luate la muncă forțată să fie deportați din țară.⁶⁹ Potrivit declarației guvernamentale emise la 23 august, deportările ar fi trebuit să înceapă în data de 28 august.⁷⁰ Însă acest lucru a fost împiedicat de evenimentele petrecute la București. Horthy a reacționat neobișnuit de repede și hotărât la schimbarea situației. În 24 august la ora 12 l-a chemat pe Veesenmayer, emisarul plenipotențiar al lui Hitler în Ungaria, și i-a comunicat că evreii nu vor fi predați Germaniei. A promis că vor fi scoși din capitală și închiși în taberele din afara orașului, dar până la urmă nu a fost nevoie de acest lucru.⁷¹

64 Braham 1997: 346–347, *MZSL*, DEGOB nr. 3587.

65 *Magyar Országos Levéltár, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár* [Arhivele Naționale Maghiare, Arhivele județului Szabolcs-Szatmár], V. 547, doc. Kisvárda, 700/1944.

66 Raportul către Consiliul Ministerial al lui László Endre, secretar de stat al Ministerului Afacerilor Interne, 21 iun. 1944. Karsai – Molnár 1994: 493.

67 De pildă, în ghetourile din județele Jász-Nagykun-Szolnok și Békés au fost internate cu 20–25% mai puține persoane decât efectivul prevăzut. Principalul motiv a fost convocarea la serviciul de muncă obligatorie. Csósz 2010: 49–50.

68 Una dintre cerințele repetate ale lui Veesenmayer (în acest caz, fără rezultate) a fost ca Horthy să demită conducerea MA. Acest lucru atestă faptul că în timpul ocupației germane guvernatorul avea un oarecare spațiu de mișcare. Raportul lui Veesenmayer trimis Ministerului Afacerilor Externe. 21 iunie 1944. Juhász *et al.* 1968: 870–871.

69 Telegrama lui Horst Grell către Ministerul Afacerilor Externe din Germania, 19 august 1944, Juhász *et al.* 1968: 897.

70 Proiectul declarației guvernamentale, 23 august 1944, Karsai 1967: 451–453.

71 Telegrama lui Veesenmayer către Ministerul Afacerilor Externe din Germania, 24 august 1944, (Nr. 2358), Juhász *et al.* 1968: 900.

După câteva zile, în luna septembrie 1944, frontul a ajuns pe teritoriul Ungariei. Armatele maghiară și germană în retragere au luat cu ele spre vest și detașamentele de muncă obligatorie. Mulți evrei s-au folosit de această ocazie pentru a se elibera. Așa a făcut și Miklós (Nicolae) Almási din Zalău, care după război a devenit profesor de chimie la Universitatea din Cluj. În timpul retragerii, Almási a evadat din convoi în apropierea localității Românași la începutul lunii octombrie și timp de mai multe zile a stat ascuns la o familie de români, până când au ajuns acolo trupele românești și cele sovietice.⁷² Béla Müller, care inițial a fost convocat la muncă obligatorie la Detașamentul 10 Baia Mare, iar ulterior a ajuns înapoi pe frontul ucrainean, a fugit de asemenea în timpul retragerii din octombrie în apropierea localității Técső [Teceu Mare] din Transcarpatia. Împreună cu mai mulți camarazi de-ai săi a stat ascuns într-un lan de grâu, iar mai apoi la o femeie de naționalitate maghiară într-un sat de lângă orașul Técső. După intrarea sovieticilor a mers acasă la Cluj pe jos.⁷³

În timpul retragerii, formațiunile SS au provocat băi de sânge în repetate rânduri, uneori cu ajutorul maghiarilor. Astfel de exemple sunt băile de sânge față de detașamentele de muncă obligatorie evacuate din Serbia spre Austria: la Crvenka, Kiskunhalas, Bonyhád și alte localități în drum spre Austria (Csapody 2011: 193–204). În orașul Debrecen, jandarmii i-au masacrat pe cei care încercau să rămână în urmă ori să se ascundă (Gonda 1970). În Transilvania de Nord au avut aceeași soartă românii luați la muncă obligatorie, de pildă în localitatea Moisei, unde la 14 octombrie 1944, soldații maghiari aflați în retragere au împușcat 31 de bărbați, în special români din Câmpia Transilvaniei (Coman 2000). În același timp, în toamna anului 1944 tot mai mulți comandanți – din considerente raționale ori umanitare – ocroteau detașamentele de muncă din subordinea lor. Datorită comportamentului lor uman și acțiunilor de salvare realizate, până în 2007, un număr de 43 de ofițeri și soldați maghiari au primit distincția *Yad Vashem: Righteous Among the Nations* [Drepti între popoare]. Se mai cunosc zeci de alte acțiuni de ajutorare și de salvare (Rákos – Verő 2008: 346–351).

Preluarea puterii de către Partidul Crucea cu Săgeți [*Nyilaskeresztes Párt*] (15–16 octombrie 1944) a adus noi suferințe evreilor, printre aceștia și persoanelor din sistemul muncii obligatorii. Germanii înarmați și cei din Partidul Crucea cu Săgeți au săvârșit noi ucideri în masă, de pildă la Pusttavám și în împrejurimile orașului Miskolc (Csiki 2007). Noul ministru al apărării, general-colonel Károly Beregfy, a dispus ca toți bărbații evrei între 16 și 60 de ani și toate femeile israelite între 16 și 40 de ani să fie concentrați pentru serviciul muncii obligatorii (Karsai 1962, II: 643–644). Peste cinci zile, guvernul a predat germanilor 70 de batalioane de muncă pentru a face lucrările de fortificare pentru apărarea Vienei și a graniței estice a Reich-ului (*Südoostwall*).

Cabinetul lui Ferenc Szálasi avea ca membri persoane pasionate de ura obsesivă contra evreilor. Spre deosebire de predecesorul său, Szálasi era mult mai permisiv în chestiunea de-a pune la dispoziția germanilor forța de muncă evreiască (și celelalte resurse ale țării), contribuind astfel la eforturile comune de război. În același timp – spre deosebire de cabinetul lui Sztójay – nu a fost de acord cu deportarea evreilor rămași, în primul rând datorită unor considerente diplomatice (în speranța unei recunoașteri internaționale).

În cursul lunii noiembrie, o serie de unități staționare la Budapesta (printre ele și așa-numitele detașamente „apărate”, care dețineau salvconduțe elvețiene și suedeze) au fost încărcate în condiții inumane în vagoane și duse spre vest. Câteva mii de persoane – bărbați și femei – au fost adunate cu forța din convoaiele de pe drumul dintre Budapesta și Viena, dispărând astfel sute de oameni. Până la 1 decembrie, aproximativ 25 000 de bărbați și 10 000 de femei, iar împreună cu cei duși la muncă obligatorie, 75 000 de persoane, au fost predate organelor oficiale germane (Todt, SS, SA) și duse în taberele de muncă. La păzirea lor au contribuit în multe locuri și membrii Partidului maghiar Crucea cu Săgeți. Lipsa acută de adăposturi și haine corespunzătoare, alimentele insuficiente, munca încordată, bolile contagioase și agresiunile suferite au contribuit la mortalitatea ridicată a celor din lagăre. „Am locuit aici în grajduri, unde bătea vântul, iar dacă ninge, pe dimineață eram acoperiți de zăpadă. Nu am avut toată iarna o

72 Attila Gidó: *Életútinterjú Almási Miklóssal* [Interviu biografic cu Miklós Almási], Cluj, 14 decembrie 2006. Interviuul a fost realizat în cadrul cercetării intitulate *Totalitarism și Holocaust* [Totalitarizmus és holokauszt]. Materialul auditiv se află în posesia autorului.

73 Attila Gidó: *Életútinterjú Müller Bélával* [Interviu biografic cu Béla Müller], Cluj, noiembrie 2003. [<http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhbnVHVIPTe4NTsgc2VhcmNoU2tpcD0yMDsgb3JpU1Q9bmFtZTsgb3JpU1Y9Tf1sbGVy>]. Interviuul poate fi accesat și în limba engleză: [<http://www.centropa.org/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhbnVHVIPTYzMTsgc2VhcmNoU2tpcD0yMDsgb3JpU1Q9bmFtZTsgb3JpU1Y9TXVsbGVy>].

cameră încălzită. Ziua săpam șanțuri: era o muncă extrem de grea să spargi pământul înghețat cu târnăcopul, să fii toată ziua afară; niciodată nu ne puteam încălzi. Mâncarea a fost îngrozitoare. Mulți au murit fiind total extenuați. O altă formă de moarte era prin îngheț. Majoritatea oamenilor aveau piciorul înghețat, acesta devenind o rană purulentă, astfel încât nu se mai puteau încălța să meargă la muncă. Așa că erau nevoiți să rămână culcați pe jos în grajd, pe un strat subțire de paie, deoarece nici pături nu aveam decât câteva, iar grajdul avea doar acoperiș, nu și pereți, așa că cine nu putea să se ridice înghețat în scurt timp. Nemții și membrii Partidului Crucile cu Săgeți ne băteau fără niciun motiv.⁷⁴

Când s-a apropiat frontul, taberele de muncă au fost evacuate. Înainte de asta au fost omorâți cu sutele cei bolnavi, care nu puteau să meargă pe jos. Potrivit unor relatări, în localitatea Kőszeg, „specialiștii” germani au încercat până și gazarea barăcilor-spital, dar nu și-au atins decât parțial scopul; de aceea, după o tortură de trei zile germanii au împușcat victimele rămase în viață.⁷⁵ Ceilalți au fost duși la începutul primăverii 1945 prin Munții Alpi – într-un nou convoi al morții – în lagărele de concentrare de la Mauthausen, apoi la Günskirchen (Szita 1989: 59–89). La începutul lunii martie 1945, supraviețuitorii de aici au fost eliberați de către trupele americane.

Excluderea evreilor din armată și anularea reglementărilor privind serviciul muncii obligatorii au fost îndeplinite, în cazul României, la ieșirea din război în data de 23 august 1944, iar în cazul Ungariei, odată cu eliberarea de sub ocupația germană. La 30 august 1944, Marele Stat Major român a propus desființarea batalioanelor evreiești de muncă forțată, propunere ce a și fost aprobată de către guvernul condus de generalul Constantin Sănătescu. La 2 septembrie, Monitorul Oficial din România a publicat Legea nr. 1626, care a restabilit Constituția din 1866 și Constituția din 1923, iar acest lucru însemna și faptul că locuitorii țării de religie iudaică erau repuși în drepturile lor cetățenești de dinaintea dictaturii regale. La sfârșitul aceleiași luni, evreii au fost reîncadrați în armată, primindu-și înapoi toate gradele obținute înainte de 1940 (Trașcă 2010: 51 și 886).

3. Condițiile de muncă și tratamentul față de cei înrolați la munca obligatorie

■ La început, atât persoanele duse la muncă obligatorie din Ungaria, cât și cele din România au lucrat în spatele frontului. În urma intrării în război, soarta lor s-a schimbat, urmând căi diferite în cele două țări. Pe teritoriul Ungariei, cei mai mulți au fost duși pe frontul de est și repartizați la unitățile de luptă. În schimb, cei de pe teritoriul României au lucrat și pe mai departe în interiorul țării.

Potrivit mai multor calcule, între 1941 și 1944, în perioada celor patru ani de funcționare a sistemului românesc, au fost concentrați în total 100 000 – 150 000 de bărbați și femei de religie mozaică, iar cei mai mulți dintre ei au prestat muncă fizică grea (Geller 2004: 99, Carp f.a.: 46). Detașamentele de muncă aveau în general 500 – 2 000 de oameni și prestau servicii de muncă obligatorie pentru armată ori pentru societatea de stat a căilor ferate și drumuri, muncind în același timp și pentru diverse instituții industriale și agricole ale statului (Florian 2012: 82–83).⁷⁶ De la începutul perioadei până la sfârșitul anului 1943 numărul evreilor luați în taberele de muncă obligatorie a crescut, apoi a început să scadă. Astfel, la 6 august 1941 prestau servicii de muncă obligatorie 17 000 de persoane. Dintre acestea, 11 124 de oameni proveneau din diferite localități din țară, iar 5 876 din capitală (Stan 2010: 138). Conform statisticii trimise la 1 octombrie 1941 de către Marele Stat Major lui Ion Antonescu, numărul evreilor de 18–50 de ani din țară (exceptând Basarabia și Bucovina) apti pentru munca obligatorie era de 84 042 de persoane. Dintre acestea, în momentul redactării situației centralizate, 47 345 de oameni lucrau deja, 9 365 erau scutiți, iar 15 399 de persoane aveau o situație neclară (sau necunoscută); în afara acestora mai existau 11 933 de persoane cu studii superioare care – la nevoie – puteau fi de asemenea concentrate (Ancel

74 Declarația lui G. V. (bărbat, n. 1923, Budapesta), *MZsL*, DEGOB Proc.-verb. nr. 319.

75 Declarația lui P. ?. (bărbat, n. 1912, Budapesta), *MZsL*, DEGOB Proc.-verb. nr. 257.

76 Potrivit evidențelor CFR, din 20 septembrie 1941, în Vechiul Regat și Ardealul de Sud, numărul detașamentelor de muncă obligatorie duse la lucrările de cale ferată era de 16, iar evreii repartizați la aceste munci au lucrat în total la 64 de locații. Șerbănescu 1997. I: 411–413.

2008: 352, Ioanid 2006: 46). Conform recensământului „de sânge evreiesc” din 1942, în România trăiau 153 986 de persoane israelite cu vârsta de 18–50 de ani, dintre care 72 768 erau bărbați și 81 218 femei (*Populația evreiască* 1945: 68). Toate acestea atestă faptul că, în toamna anului 1941, aproape o treime dintre persoanele din grupa 18–50 de ani prestau muncă obligatorie. Din cauză că în această perioadă erau concentrați mai mult bărbații, credem că este mai aproape de adevăr să afirmăm că au fost luați la muncă obligatorie jumătate dintre bărbații cu vârste cuprinse între 18 și 50 de ani.

La 9 august 1943, Nandor Gringold, președintele Centralei Evreilor, îi relata lui Radu Lecca faptul că în taberele de muncă externe lucrează aproximativ 20 000 de evrei, iar dintre aceștia, 1 000 în Transnistria. Potrivit evidențelor Centralei Evreilor, la jumătatea anului 1943 prestau muncă obligatorie 45 712 israeliți, dintre care 25 484 lucrau în taberele interne, iar 20 228 în cele externe. În luna noiembrie a aceluiași an, numărul celor concentrați crescuse la 40 000 în taberele interne și la 25 000 (împreună cu femeile) în cadrul celor externe (Geller 2004: 82–83).

În perioada ieșirii României din război, numărul celor care prestau muncă obligatorie a scăzut, la sfârșitul lunii august 1944 fiind încadrate în sistem 31 463 de persoane, dintre care 19 447 în detașamentele locale, iar 12 016 în cele externe (Chioveanu 2012: 90, Trașcă 2010: 50).

În ceea ce privește numărul celor chemați la muncă obligatorie din Ardealul de Sud, date concrete se găsesc doar pentru sfârșitul lunii august 1944. Atunci, din cei 31 463 de muncitori, doar 4 060 aparțineau Corpurilor de Armată 6 și 7, care acopereau în special zonele din sudul Transilvaniei. Majoritatea acestora, 2 324 de persoane, au lucrat în detașamente exterioare, iar 1 736 în brigăzi locale din interior (Trașcă 2010: 877). Acest efectiv însă nu se referă decât la cei care lucrau într-un anumit moment. În timpul celor patru ani, cât a funcționat sistemul, numărul total al evreilor concentrați din Ardealul de Sud a depășit cu mult această cifră.

Referitor la alte perioade nu avem decât date parțiale. De pildă, între 31 martie 1942 și 1 aprilie 1943, la unitățile militare din județul Sibiu și-au îndeplinit serviciul de muncă obligatorie 167 de bărbați evrei, iar în perioada 1 aprilie 1943 – 10 martie 1944, 160 de persoane. Dintre cei 160, majoritatea (117) fuseseră luați și anterior la muncă; astfel, în perioada 1942 – martie 1944 fuseseră chemați o dată sau de mai multe ori la muncă obligatorie în total 210 evrei din județul Sibiu.⁷⁷ În 1943, din județul Timiș, care avea o comunitate evreiască dintre cele mai numeroase, au fost luate 1 806 persoane (Geller 2004: 99). În ambele cazuri, mai mult de jumătate dintre bărbații evrei cu vârsta între 18 și 50 de ani prestau servicii de muncă obligatorie. De la Arad, în decursul perioadei 1941–1943 au fost chemate la muncă obligatorie 1 112 persoane israelite, așadar 77% dintre cei de 18–39 de ani supuși serviciului militar.⁷⁸

Din punct de vedere geografic, în sistemul românesc pot fi diferențiate două tipuri de servicii ale muncii obligatorii. Decretul-lege privind organizarea muncii naționale din 15 mai 1941 a introdus serviciul muncii locale și al celei de interes național. Persoanele chemate la muncă obligatorie de interes local au efectuat munci agricole ori alte lucrări legate de acestea (curățarea pășunilor, întreținerea drumurilor etc.); însă în mediul în care locuiau, evreii erau luați adesea și la dezăpezire sau la curățarea străzilor ori a șanțurilor. În cazul lucrărilor de interes național, cei concentrați puteau fi duși la distanțe mai mari de domiciliu, aici având îndatoriri mai complexe. De cele mai multe ori erau folosiți la drumuri, căi ferate, sisteme de canalizare, regularizarea unor albie, desecarea terenurilor mlăștinoase; erau solicitați însă frecvent și în agricultură sau la muncile importante din punctul de vedere al armatei. Datorită faptului că formațiunile militare aveau nevoie adesea de specialiști și mici meseriași, în general fiecare centru militar din județ dispunea de evidența meșterilor evrei din zonă (pantofari, croitori, zugravi, electricieni, tinichigii, dulgheri, tâmplari etc.), care puteau fi chemați la nevoie. De exemplu, la 23 iulie 1941, Ministerul Apărării a cerut Ministerului Afacerilor Interne o evidență a situației concrete privind cizmarii și croitorii evrei care lucrau în taberele de muncă și care puteau fi puși în slujba armatei (Șerbănescu 1997. I: 397).

În România, populația evreiască mobilizată pentru activități de interes local era adesea repartizată la unități agricole și industriale de stat, dar și la unele cu capital parțial privat. Lucrătorii ajungeau la locul de muncă pe jos sau cu mijloace de transport supravegheate de poliție și jandarmerie. În timpul muncilor agricole de primăvară, oamenii au fost repartizați în brigăzi mai mari care însumau zeci de evrei. De pildă, în mai 1942, Banca Federală „Zorile” și Primăria din Arad au primit aprobare de la Comandamentul

77 *Arhivele Naționale Române. Serviciul Județean Sibiu*, Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Seria actelor preluate de la Primăria Sibiu, inv. 222, dos. P-13/1941, f. 5–12.

78 *Arhivele Comunității Evreiești Arad*, Lista persoanelor obligate la serviciul militar, Arad, vol. I (1926–1936), vol. II (1937–1947).

7 Teritorial Sibiu pentru 50 de muncitori evrei. Israelii care efectuau lucrări de semănare pe terenurile arabile ale orașului au fost chemați pentru 30 de zile de către Centrul de Recrutare din Arad.⁷⁹ Cei aduși la muncile obligatorii, nepricepându-se la agricultură, aveau adesea o productivitate mică, ceea ce a condus la înăsprirea tratamentelor din partea supraveghetorilor. Potrivit Ordinului nr. 67946/1942, emis la 26 iunie de către Comandamentul 7, era impusă redactarea unei evidențe privind toți evreii care lucrau la unitățile economice, menționându-se și eficiența producției, iar la fiecare două săptămâni era realizat un raport legat de eficiența producției.⁸⁰ La sfârșitul lunii iulie 1942, când, potrivit noilor reglementări, Comisia de control formată din trei membri ai Camerei Agricole din Arad s-a deplasat pe proprietatea Primăriei din Șimandul de Jos pentru o inspecție, a găsit mai multe nereguli privind evreii care lucrau acolo. S-a constatat că nu se respectă timpul de lucru de 9 ore, se lucrează doar 7 ore, iar ceapa și zarzavaturile sunt năpădite de buruieni. Pentru rezolvarea situației, s-a propus celor responsabili cu exploatarea proprietății să se respecte programul de lucru și să angajeze mai mulți muncitori, altfel se va distruge recolta.⁸¹

În legătură cu lucrările din domeniul agriculturii, trebuie menționat faptul că la aceste activități erau folosiți adesea și prizonierii de război, care puteau fi solicitați chiar și de către persoanele particulare – așadar de către persoane care dețineau terenuri agricole mai mari – prin intermediul Camerelor Agricole. Conform dispozițiilor Marelui Stat Major, tratamentele aplicate deținuților, alimentația și îmbrăcămintea acestora erau permanent în atenția Ministerului Agriculturii.⁸²

De altfel, faptul că prizonierii de război și cei internați în tabere erau duși la muncă obligatorie era considerat un fenomen obișnuit. Așadar, instituția serviciului muncii obligatorii – deși era destinată în primul rând evreilor – a afectat în timpul războiului și comunitățile neevreiești. Forța de muncă a acestora era folosită, de asemenea, în cadrul unor lucrări agricole ori la construcția de căi ferate și drumuri. De pildă, potrivit situației prezentate de Prefectura județului Hunedoara, la 25 octombrie 1941, pe teritoriul județului au existat 537 de internați, dintre care 492 români, 7 maghiari, 3 germani, 17 ruși, 2 bulgari și 16 evrei. Toți au lucrat la realizarea căii ferate Bumbest–Livezeni, care lega orașul Tg.-Jiu de Petroșani, ori la linia Deva–Brad. Dintre români, 111 persoane fuseseră condamnate pentru activități cu caracter legionar, altele din cauză că au participat la greve ori la alte activități politice interzise, iar cele din comunitățile minorităților naționale fuseseră internate din cauza preocupărilor lor comuniste.⁸³

Majoritatea evreilor din Ardealul de Sud și-au îndeplinit serviciul muncii obligatorii tot în Transilvania de Sud ori în Vechiul Regat. Evreii din Timișoara sau Arad, duși în taberele externe, au avut mari șanse să ajungă la Sighișoara, Brașov, Predeal ori în jurul localității Focșani din sudul Moldovei. În schimb, majoritatea celor din împrejurimile orașului Turda au fost instalați în taberele externe mai apropiate, în special la Mătișești, la Muntele Băișorii sau în zona Sibiului.⁸⁴ Evident, existau și excepții. De exemplu, între luna martie 1942 și începutul anului 1944, în apropierea localității Balta din Transnistria a funcționat un detașament de muncă obligatorie format din lucrători veniți din Vechiul Regat și Ardealul de Sud (Geller 2004: 88). Din Chestionarele Congresului Mondial Evreiesc din anul 1946 reiese faptul că 12% dintre cei luați la muncă obligatorie din Turda au afirmat că, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă, au lucrat în cadrul Batalionului 120 din Balta.⁸⁵ Dintre cei înregimentați la Arad, au fost duși ceva mai mulți – aproximativ 14% – în Transnistria.⁸⁶

În România, reglementările referitoare la evreii luați să-și îndeplinească serviciul muncii obligatorii au fost specificate în Regulamentul de aplicare emis la 14 iulie 1941. Israelii au fost luați în evidență în cadrul unor birouri de recrutare, în secțiile speciale care au fost înființate în acest scop. Potrivit legii, în cazul în care erau repartizați la armată, primeau casă, masă și soldă, dar evreilor din detașamentele de muncă obligatorie care au fost trimiși la instituțiile publice nu li se oferea decât solda. Singuri se îngrijeau de îmbrăcămintea potrivită anotimpului, iar ca semn distinctiv, li se impunea purtarea unei banderole galbene cu diametrul de 10 cm (Benjamin 1993: 103–104 și 159).

79 *Arhivele Naționale Române. Serviciul Județean Arad*, în continuare: ANRSJAR, Fond Camera Agricolă Arad, dos. 67/1942, f. 68.

80 ANRSJAR, Fond Camera Agricolă Arad, dos. 67/1942, f. 458.

81 ANRSJAR, Fond Camera Agricolă Arad, dos. 67/1942, f. 436.

82 Vezi, de exemplu, situația prizonierilor de război utilizați la muncile agricole din județul Arad: ANRSJAR, Fond Camera Agricolă Arad, dos. 99/1943, f. 7–24.

83 *Arhivele Naționale Române. Serviciul Județean Hunedoara*, Deva în continuare: ANRSJHD), Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), dos. 266/1941, f. 263.

84 ACSIER, fond. III (Congresul Mondial Evreiesc), pe baza chestionarelor dos. 10, 12 și 21.

85 ACSIER, fond. III (Congresul Mondial Evreiesc), pe baza chestionarelor dos. 10, 12 și 21.

86 *Arhivele Comunității Evreiești Arad*, Lista persoanelor obligate la serviciul militar, Arad, vol. I (1926–1936), vol. II (1937–1947).

În practică, paragrafele Decretului-lege erau utilizate în mod diferit și au fost frecvent modificate prin dispoziții interne confidentiale. Cu excepția persoanelor care lucrau la căile ferate, evreilor care își îndeplineau munca obligatorie nu li se asigurau nici îmbrăcăminte și nici alimente; în concluzie, aceștia supraviețuiau doar din bunăvoința Federației Uniunilor Comunităților Evreiești din București, iar mai târziu, după desființarea acesteia, a Centralei Evreilor, cât și datorită ajutoarelor primite de la comunități și de la membrii familiei (Anceț 2008: 349). Decretul nr. 16622/1941, care a fost trimis prefecturilor la 28 iulie 1941 de către Ministerul Afacerilor Interne din București, a decis ca evreii duși la muncă să fie plătiți în funcție de ponderea lucrărilor realizate. Conform legii, și muncitorii evrei urma să primească zilnic 120, 150 ori 180 de lei, în funcție de merite, la fel ca orice alt lucrător. Decretul a subliniat și faptul că „munca lor nu trebuie să fie sursă de îmbogățire pentru proprietari”.⁸⁷ Din banii câștigați își vor cumpăra îmbrăcăminte și hrană. După doar câteva zile, printr-o Adresă emisă la 3 august 1941, cu nr. 2632/1941, prefectul din județul Hunedoara a anunțat raioanele că instrucțiunile referitoare la plată se vor modifica astfel: „Evreii puși la muncă în folosul obștesc vor fi plătiți cu întreținerea. Evreii care muncesc la proprietari vor fi plătiți după dispozițiunile date de Ministerul Afacerilor Interne”.⁸⁸ În scurt timp și suma acestei indemnizații a scăzut simțitor. De pildă, potrivit Ordinului circular din 2 august 1941, suma zilnică pe care o primeau muncitorii evrei care lucrau la calea ferată era de 90 de lei; Ordinul a mai dispus ca Direcțiunea Generală CFR să asigure instalarea și hrana lucrătorilor.⁸⁹ La 28 septembrie 1942, Marele Stat Major I-a informat pe Radu Lecca despre faptul că jumătate dintre evreii luați la muncă obligatorie lucrează în zdrențe, iar 80% dintre aceștia nu au încălțăminte corespunzătoare. Lecca a delegat această atribuție Centralei Evreilor, care în luna octombrie a și început trimiterea unor pachete cu îmbrăcăminte. De-a lungul anilor 1942 și 1943, Centrala Evreilor a trimis detașamentelor de muncă ajutoare în valoare de 250 de milioane lei (Geller 2004: 84).

În general, muncitorii evrei își procurau singuri hrana, primind de acasă pachete cu alimente. În taberele externe se dădea mâncare, dar aceasta nu acoperea decât o parte infimă a nevoii lor de energie zilnică; în consecință, cei din detașamentele de muncă sufereau tot timpul de foame și sete acute. Toate acestea erau agravate de condițiile de igienă insuportabile în care trăiau, de locurile de cazare neîngrijite și lăsate în paragină (Geller 2004: 85).

Intelectualii specializați în domenii ca medicină, farmacie, inginerie sau arhitectură, folosiți în cadrul armatei, erau evaluați după alte criterii. Acestora (spre deosebire de exemplul maghiar) li s-a permis să-și păstreze rangul militar inițial și să-și poarte uniformele, având însă și semnul distinctiv. Specialiștii respectivi erau plătiți cu solda zilnică (Benjamin 1993: 103–104 și 159). Memoriile unor persoane luate la muncă obligatorie și Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din România realizată în anul 1946 confirmă faptul că în unele cazuri specialiștii lucrau în propriul lor domeniu de activitate; în alte cazuri, însă, li s-a impus munca fizică. Exemplul lui Sámuel Izsák, care după război a devenit profesor universitar și specialist în istoria medicinei, demonstrează felul în care și în timpul serviciului muncii obligatorii erau utilizate cunoștințele sale de medic: „Eu am fost luat în august 1941. Am lucrat în diferite regiuni ale țării. Mai întâi am fost în Banat, unde am muncit ca săpător, apoi am fost mutați în Valea Oltului. Cea mai lungă perioadă am petrecut-o în sudul Moldovei, nu departe de Focșani. [...] În apropierea Focșaniului am lucrat o vreme ca brancardier. În detașamentul de muncă am avut la mine o geantă pentru asistență sanitară, pe care am adus-o încă din Timișoara și în care erau medicamente și pansament. Am îngrijit în special oameni mai în vârstă. Le-am dat injecții și am acordat primul ajutor chiar și soldaților români, dacă erau răniți. Mai mult decât atât, comandantul lor, care era un căpitan, a făcut odată o infecție la ochi din cauza prafului și a condițiilor igienice îngrozitoare. Eu l-am tratat făcând uz de cunoștințele mele de medicinist de anul doi și cu ajutorul cărților pe care le-am avut cu mine. [...] Acolo unde am fost eu, am trăit în condiții relativ normale, dar nu la fiecare unitate de muncă obligatorie era așa. Din cele relatate de fratele meu, am aflat cât de îngrozitoare era situația batalioanelor de muncă forțată din Pâncota.”⁹⁰

87 ANRSJHD, Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), dos. 266/1941, f. 1–2. Cf.: Shapiro 2002: 192–193.

88 *Ibidem*.

89 ANRSJHD, Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), dos. 266/1941, f. 190.

90 Gidó Attila, *Interviu biografic cu Sámuel Izsák*, Cluj, septembrie–octombrie 2003. [[http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhbnVlPTk0MDsgc2VhcmNoU2tpcD0wOyBvcmlTVD1uYW1lOyBvcmlTVj1JenP9aw=](http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhbnVlPTk0MDsgc2VhcmNoU2tpcD01MDsgb3JpU1Q9bmFtZTsgb3JpU1Y9SXpz/Ws=)].

În taberele externe, programul de muncă putea însemna și 14–18 ore pe zi. În schimb, potrivit legii, cei din detașamentele de muncă obligatorie din interiorul țării nu lucrau în general decât 9 ore.⁹¹ La sărbătorile evreiești mai mari, lucrătorii puteau să rămână acasă câteva zile, iar în taberele de muncă externe a fost diminuat programul de lucru și erau permise – după caz – slujbele religioase.⁹² La fel, și studenții înrolați în toamna anului 1943 au primit 15 zile de concediu, pentru a-și putea susține examenele (Șerbănescu 1998: 158). În general, nu reglementările centrale, ci comandantii din taberele de muncă au stabilit programul de lucru. Ofițerii au dat frecvent permisiile în schimbul unor sume uriașe. De multe ori, însă, norma celor plecați în permisie era îndeplinită de camarazii lor rămași în tabără (Geller 2004: 85). În toamna anului 1941, plecările și permisiile scurte erau în mod serios limitate. La 16 septembrie 1941, Comandamentul 7 Teritorial cu sediul în Sibiu a transmis centrelor de recrutare că evreii din taberele de muncă nu pot primi învoiri în următoarele cazuri: procurarea hranei, introducerea unor obiecte personale, aducerea îmbrăcămînții de schimb sau a hainelor mai groase. Toți cei care doresc haine mai groase trebuie să le ceară aparținătorilor, care pot trimite prin poștă lucrurile solicitate (Florian 2012: 79–80). Efectul acestei dispoziții emise de comandamentul militar era că, de pildă, în localitatea Câmpu lui Neag, tabăra externă în care lucrau la construcții de drumuri 118 muncitori a avut mari probleme privind aprovizionarea cu alimente. Anterior, practica curentă fusese ca un număr de câteva persoane alese dintre cei ce lucrau la repararea drumului dintre Câmpu lui Neag și Livezeni să fie trimise după alimente, dar noile reglementări nu mai permiteau acest lucru. La 2 octombrie 1941, Direcțiunea Generală a Drumurilor și Serviciul Județean de Lucrări Publice și Comune Hunedoara–Deva au cerut ajutorul Prefecturii pentru a putea hrăni muncitorii din tabără, deoarece altfel ar fi trebuit să întrerupă lucrările. Prefectura a luat în considerare cererea și a transmis conducerii taberei să cumpere alimente de bază de la producătorii locali.⁹³

Instalarea evreilor aduși pentru diverse lucrări agricole și de terasament pe termen scurt necesita multă organizare. Regulamentul Marelui Stat Major din 19 octombrie 1941, emis în spiritul vremii, menit să creeze un climat de tulburare și propaganda terorii, a interzis, de pildă, ca evreii din batalioanele de muncă să fie instalați în casele românilor, motivând acest lucru prin faptul că în felul acesta deținuții nu vor putea face propagandă comunistă, nu vor răspândi boli contagioase în rândul populației și nu vor încerca să obțină prin corupție diferite avantaje. Conform acestei reglementări, în afara localității vor fi construite barăci în care să locuiască muncitorii evrei, iar toți cei care vor dovedi neglijență în paza acestora vor fi aduși în fața curții marțiale (Florian 2012: 80, Șerbănescu 1997. I: 416).

În Ungaria, așa-numitele companii naționale de muncă au fost utilizate pe teritoriul țării la construcția și repararea unor drumuri, poduri, căi ferate, aeroporturi și alte edificii militare, la realizarea terasamentelor și a canalelor de scurgere, la defrișări, activități de încărcare-descărcare, curățarea străzilor și munci agricole. Condițiile de muncă și modul în care erau tratați muncitorii evrei erau de cele mai multe ori suportabile. Unii, în special cei mai bogați, puteau beneficia chiar și de anumite privilegii. În schimbul unor cadouri și bani, de exemplu, cei care locuiau aproape puteau merge frecvent acasă, hrana și condițiile lor de locuit erau mai bune și primeau mai puțin de lucru. Au existat și evrei care pentru bani au reușit să pună pe alții să muncească în locul lor. Toate aceste fenomene au constituit, în unele locuri, un bun prilej pentru propaganda antisemită și alte tipuri de constrângeri (Braham 1997: 299 și 303–304).

„Diplomele” de mulțumire pregătite comandanților de către companiile lor atestă și faptul că comportamentul uman era atunci o practică rar întâlnită.⁹⁴ Atrocități grave săvârșite împotriva evreilor luați la munca obligatorie au fost semnalate nu numai pe frontul de Est, dar și pe teritoriul Ungariei, făcând dovada existenței unei atmosfere antisemite. De pildă, membrii companiei de muncă forțată auxiliară nr. 108/59 din Sighetul Marmației au muncit în toamna anului 1942 în localitatea Lunca de Jos. Potrivit relatării martorilor oculari, muncitorii erau bătuți în mod regulat și ținuți în condiții inumane. Unii au și pierit din cauza foametei ori a loviturilor.⁹⁵

91 Decretul nr. 27/55000 din iunie 1942 al Marelui Stat Major a dispus introducerea programului de lucru de 9 ore. Vezi: Trașcă 2010: 47.

92 Vezi, de pildă, Decretul Marelui Stat Major din 15 septembrie 1943 privind Anul Nou evreiesc care se apropia. Șerbănescu 1998: 155–156.

93 ANRSJHD, Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), inv. 907, dos. 115/1941, f. 3–5. f. Cf. Deletant 2006: 109–110.

94 Diploma de mulțumire a companiei de muncă nr. 261/7 (Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma [Muzeul Memorial al Evreilor Vorbitori de Limba Maghiară], Safed, Israel, în continuare: MNYZSE), H. 471, nr. 1970.

95 Epistola lui Pál Schönberger către Rezső Rupert, deputat în Parlament. 25 noi. 1942, MNYZSE, H. 471, nr. 10639.

Situația acelor unități care trebuiau să părăsească teritoriul Ungariei, fiind trimise pe front, era în general și mai gravă. Muncitorii din spatele frontului erau folosiți în construcția de drumuri, la fortificații, lucrări de încărcare–descărcare și transport, iar cei din prima linie erau puși să îndepărteze ori să plaseze obstacole, munceau la săparea șanțurilor și la curățarea terenurilor de mine. Pierderile de vieți omenești erau mari, cauzate nu atât de evenimentele de război, cât mai ales de aprovizionarea incompletă (de lipsa de echipament și îmbrăcăminte), de epidemii și de tratamentele rele aplicate membrilor companiei.

Ofițerii și soldații unităților militare (așa-numitele *cadre*), care supravegheau batalioanele de muncă din Ungaria, se purtau adesea nemilos cu oamenii dați pe mâna lor. Antisemitismul fanatic al ofițerilor de grad mai înalt și al ofițerilor în rezervă repartizați la batalioanele de muncă a alimentat abuzurile săvârșite. Marea majoritate a ofițerilor aflați sub influența spiritului general naționalist al epocii și a propagandei de război i-au considerat pe evrei și pe ceilalți minoritari Coloana a 5-a, așadar elemente străine de națiune, care pactizează cu dușmanul. În teritoriile reanexate după 1938, armata maghiară și forțele de ordine au săvârșit numeroase atrocități împotriva minorităților. În toamna anului 1940, în nordul Transilvaniei au avut loc mai multe astfel de incidente, având ca victime câteva sute de evrei și români (Niciu *et al.* 1997: 1395–1642, Țurlea 1996).

Liderii militari maghiari cu grad superior au întărit sentimentele antisemite ale contingentului prin dispoziții confidențiale; mai mult decât atât, uneori chiar și prin ocolirea căii oficiale. Conform depoziției colonelului Lipót Muray, unul dintre comandanții centrului de ocupație, la comandamentul corpului de armată au fost date *îndrumări verbale* privind măsurile înăsprite față de deținuți. Totuși, ofițerul care din cauza faptelor sale de cruzime era numit și „călăul din Nagykáta” nu era motivat doar de indicațiile primite când și-a îndemnat subalternii la tratamente nemiloase. Muray a aplicat o serie de măsuri care au depășit reglementările antievreiești aflate în vigoare. De exemplu, le-a retras deținuților dreptul de a primi pachete, de a circula pe trotuare sau de a vorbi cu membrii armatei și cu populația civilă, privându-i totodată de singura lor plăcere: fumatul.⁹⁶

Dincolo de umilințele practicate în armata vremii în mod obișnuit, privarea de alimente, șantajul și hoția au devenit activități cotidiene la multe dintre unitățile militare.

În special cei în vârstă ori cei care aveau randament mai scăzut la muncă, evreii religioși și cei tradiționaliști, precum și intelectualii au devenit ținte ale abuzurilor. Alături de atmosfera antisemită, aceste activități erau motivate și de posibilitatea unor câștiguri materiale. În timpul raziilor din cartierul militar, efectuate cu regularitate, obiectele din echipamentul deținuților erau însușite de către soldați.⁹⁷ Membrii batalioanelor de muncă plăteau și pentru serviciile care, teoretic, ar fi trebuit să fie gratuite (poștă, permisiile). A căpătat popularitate așa-numitul sistem de bonuri. Cei ce prestau muncă obligatorie nu puteau avea o cantitate mai mare de bani, de aceea au plătit soldaților sau ofițerilor maghiari sub forma unor obligații. Când soldații maghiari erau lăsați acasă în permisie, schimbau aceste obligații în numerar la familiile evreilor înrolați. Membrii Companiei de muncă 110/45 din Târgu Mureș au hotărât chiar la începutul serviciului să ofere în mod regulat efectivului militar un salariu, prevenind astfel posibilele abuzuri.⁹⁸

Din cauza mediului sălbatic impus de frontul de est, tratamentele aplicate celor din detașamentele de muncă au devenit și ele tot mai brutale, în pofida principiilor pragmatice. Unii comandanți ai unităților militare maghiare au încercat să menajeze caii de tracțiune extenuați pe drumurile pline de gropi, înhămând în locul lor lucrătorii din batalioanele de muncă. Porecla evreilor care de multe ori erau trimiși la moarte sigură fără instrucție și cunoștințe de specialitate, având misiunea de-a dezactiva minele neexplodate, a devenit populară și în rândul soldaților germani: „deminatori de tip 1942” (Ungváry 2004: 116). Potrivit memoriilor unui deținut din Oradea, „cu toate că nu aveam deloc astfel de cunoștințe, ne obligau să înaintăm pe câmpul minat, fiind nevoiți să scoatem minele cu mâinile și picioarele. Cum acest lucru era imposibil, mulți dintre noi au fost rușiți în bucăți de mine, iar alții au fost grav răniți.”⁹⁹

Cazurile de nesubordonare (simulare, nerespectarea disciplinei de muncă) erau pedepsite cu o severitate draconică, prin pironire sau împușcare. Béla Müller, luat la muncă obligatorie din orașul Cluj, evocă condițiile de muncă și atitudinea violentă a gardienilor: „Am lucrat în Transcarpatia la un depozit de lem-

96 Pledoaria lui Lipót Muray, intitulată *Nagykátai működésem leírása* [Activitatea mea de la Nagykáta], în procesul judecat la Tribunalul Poporului. Publicat în: Kossa 1984: 478–500.

97 Memoriile lui Sándor Neumark, MNYZSE, H. 471, nr. 1396.

98 Memoriile dr. Béla Harap, MNYZSE, H. 471, nr. 9611.

99 Declarația lui I. L. (bărbat, n. 1912, Oradea), MZSL, DEGOB Proc. Verb. Nr. 1524.

ne, la exploatarea lemnului. Adăpostul era într-o pădure. Am cărat bușteni. Pe un drum de 4–5 kilometri, duceam câte doi un butuc de 40–50 de kilograme. Dacă se întâmpla ca cineva să nu mai poată căra ori a săvârșit cea mai mică abatere, a primit pedepse dintre cele mai severe. De pildă, cea mai gravă pedeapsă utilizată în armata maghiară era pironirea. Era folosită nu doar în taberele de muncă, ci și la militarii obișnuiți. Aceasta a fost o pedeapsă cu totul inumană: cele două brațe erau legate în spate, apoi cel legat era tras de încheietura mâinii pe un copac, la înălțime, ca să nu poată atinge pământul cu picioarele. De durere și chin nimeni nu a rezistat mai mult de 10–15 minute, după care a leșinat. Atunci era lăsat jos, stropit cu apă până își revenea, apoi tras din nou pe copac. Durata pironirii era direct proporțională cu abaterea. Unii erau condamnați la pironire de jumătate de oră, alții pentru o oră.¹⁰⁰ Au existat și execuții din motive inventate și pur sadice. În decembrie 1942 au fost executate 29 de persoane, membri ai Companiei de muncă cu nr. 15/11 (Kis – Szabó 2004). În localitatea Puchov, cei din Compania nr. 104/5 au fost acuzați că au complotat împotriva armatei. Învinuirea venea din partea a doi camarazi, constrânși să depună mărturie. La 24 septembrie 1942 erau condamnate la moarte prin împușcare 24 de persoane, iar sentința a fost executată imediat.¹⁰¹

Unul dintre cele mai faimoase incidente, cu 400 de victime, s-a întâmplat în aprilie 1943 la Doroșici, în Ucraina, unde a fost arsă baraca-spital a evreilor din detașamentele de muncă. Din sursele cercetate nu reiese dacă incendiul a fost provocat sau nu. Potrivit relatării unor supraviețuitori și martori oculari, paza militară maghiară a utilizat o metodă specifică de controlare a incendiului: i-a ținut sub focul mitralierelor pe cei care încercau să se salveze, năpustindu-se afară ca niște făclii.¹⁰²

Ferenc Szombathelyi, șeful Statului Major între 1941 și 1944, care a contribuit de asemenea la „dubla măsură”, în mărturia sa de după război a pus atrocitățile pe seama spiritului antievreiesc, ce și-a croit drum la toate nivelurile ierarhiei militare: „Chestiunea evreiască a avut un efect catastrofal asupra armatei. Un efect de corupție îngrozitor. Toate valorile au fost modificate. *Neîndurarea s-a transformat în dragoste de țară, atrocitățile în eroism, iar corupția a devenit o virtute.* În asemenea condiții, noi, oamenii cu judecată, nu puteam pricepe mersul evenimentelor. *Disciplina și-a arătat cele două fețe. Una vizavi de evrei, unde totul era permis, și o disciplină cu un alt chip, unde totul ar fi trebuit să se întâmple conform regulamentelor.* Evident, acest ultim lucru nu s-a întâmplat. Astfel, disciplina întregii armate a fost subminată, iar *ordinele, în caz că vizau problemele evreilor, pur și simplu nu mai erau îndeplinite, ci sabotate*” (Karsai 1962: LXV–LXVI. Sublinierea în original).

Citând titlul unui volum de memorii, anumite unități erau denumite, pe bună dreptate, „eșafoduri mișcătoare” (Sallai 1979). Totodată, au existat și exemple care indicau un comportament uman (Braham 1997: 363–364). Unii ofițeri maghiari erau împotriva crimelor în masă săvârșite contra populației civile, iar în teritoriile ocupate au oferit protecție civililor, inclusiv evreilor. În principiu, comandamentul militar maghiar a prescris utilizarea armelor, în cazul în care detașamentele de muncă ar fi fost atacate (Ungváry 2004: 121). Naziștii erau enervați de numărul mare de evrei care își îndeplineau parțial serviciul în uniforme, beneficiind (în principiu) – ca membri ai armatei maghiare – de protecția acesteia. Le era teamă că o asemenea atitudine ar putea avea efecte de dezbinare și asupra armatei germane (Braham 1997: 315–316).

Între septembrie 1942 și iunie 1943, la conducerea Ministerului Apărării Naționale Maghiare se găsea general-colonelul antinazist Vilmos Nagy Nagybaczoni, care a încercat să îmbunătățească situația celor din detașamentele de muncă, căutând să pună capăt acțiunilor arbitrare, atât pe front, cât și în spatele frontului. Nagy a insistat ca înrolările să se facă în funcție de grupe de vârstă, iar cei de peste 42 de ani și cei inapți de muncă să fie lăsați la vatră ori să nu fie înregimentați.¹⁰³ Contrar practicii anterioare, după șase luni a făcut posibilă demobilizarea evreilor și a minoritarilor din detașamentele de muncă. În dis-

100 Gidó Attila, *Interviu biografic cu Béla Müller*, Cluj, noiembrie 2003. [<http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhbnVlPTQ4NTsgc2VhcmNoU2tpcD0yMDsgb3JpU1Q9bmFtZTsgb3JpU1Y9Tf1sbGVy>].

101 A 10. Könyvűhadosztály tábori bíróságának ítélete [Decizia luată de Tribunalul Militar al Diviziei 10], 20 septembrie 1942, *Magyar Országos Levéltár Baranya Megyei Levéltár* [Arhiva Națională Maghiară, Arhiva județului Baranya], Documentele Tribunalului Poporului din Pécs, 476/1946.

102 Declarațiile supraviețuitorilor S. C. (bărbat, n. 1910, Munkács), S. H. (bărbat, n. 1923, Nelipine), B. I. (bărbat, n. 1910, Uzshorod), V. J. (bărbat, n. 1909, Ruzomberok), G. J. (bărbat, n. 1911, Kisvárd), F. M. (bărbat, n. 1911, Budapeste), *MZSL, DEGOB, Proc. verb.* 221, 875, 2093, 2729, 2811, 3028.

103 Regulamentul strict confidențial nr. 5600. M.1b.-1942. al MA. 14 noi. 1942. HdtL MA M.1b.-5600/1942.

cursurile sale parlamentare a adus – de asemenea – argumente în favoarea tratamentului unitar și a metodelor umane aplicate deținuților, spunând că acest lucru este și în interesul armatei.¹⁰⁴ Împotriva abuzurilor a inițiat acțiuni procedurale dezbătute în cadrul tribunalului militar. Pentru a putea ține mai bine sub control cazurile de încălcare a legii, a înființat un post de inspector al detașamentelor de muncă de pe front și unul pentru cele din spatele frontului. Reglementarea lui Nagy, emisă la 19 decembrie 1942, a gestionat – în ansamblu – situația celor din detașamentele de muncă din țară. A dispus ca acestora să li se aplice un tratament sever, dar uman, luând măsuri contra neregulilor și abuzurilor. Printre altele, a interzis utilizarea sancțiunilor nepermise, a stabilit condițiile îngrijirilor medicale și instalarea corespunzătoare a muncitorilor, respectarea slujbelor religioase și a hotărât ca medicii și inginerii să lucreze în specialitatea lor.¹⁰⁵ Mai multe tipuri de reglementări au precizat drepturile aparținătorilor și serviciile sociale de care puteau avea parte aceștia.¹⁰⁶ Soarta evreilor aflați pe front depindea însă în continuare de intențiile pe care le aveau comandanții locali.

În Jurnalul ministrului de apărare maghiar se găsesc mai multe specificări legate de iraționalitatea economică și socială a campaniei antievreiești (Nagybaczoni Nagy 1986: 126–132). În urma denunțurilor ori a petițiilor și listelor aparținând unor asociații „patriotice”, uneori au fost înrolați oameni în vârstă, bolnavi sau invalizi, la fel și specialiști de neînlocuit în domeniul lor. De pildă, medicii care din cauza restricțiilor nu puteau fi înregistrați la Colegiul Medicilor au fost chemați la muncă fizică. La modul cel mai vehement era cerut acest lucru de Asociația Națională a Medicilor Maghiari (MONE), organizație de apărare a intereselor din acest domeniu de activitate, care a dorit să scape astfel de concurența evreiască. Membrii organizației ar fi dorit să se pună imediat în aplicare cota (6%) stabilită de legile antievreiești. În Ardealul de Nord, de exemplu, unde aproape jumătate dintre medici erau evrei, acest lucru ar fi însemnat prăbușirea sistemului medical. Vilmos Nagy Nagybaczoni, colaborând cu ministrul afacerilor interne, Ferenc Keresztes-Fischer, care avea și el concepții mai moderate, a obținut până la urmă ca în iarna anului 1942, mulți dintre medicii evrei aflați pe linia frontului să fie lăsați la vatră și duși în spatele frontului pentru a-și îndeplini serviciul muncii obligatorii ca medici (Kovács 1994: 122–127).

La presiunea partidelor de extremă dreapta și a germanilor, în iunie 1943, Vilmos Nagy Nagybaczoni și-a dat demisia. Succesorul lui a devenit general-colonelul Lajos Csatay, care era mai conservator decât predecesorul său și mult mai loial față de alianța germană, dar care a continuat, în fapt, politica moderată referitoare la evrei. La sfârșitul lunii iunie 1943 au fost reglementate din nou condițiile de muncă, remunerația, alimentația și instalarea celor din detașamentele de muncă.¹⁰⁷ Potrivit unor rapoarte sosite la Ministerul Apărării, însă, în anumite unități de peste graniță, tratamentele aplicate lucrătorilor din detașamentele de muncă erau în continuare dintre cele mai rele. Anchetele făcute au dovedit legitimitatea doleanțelor și au decis responsabilitatea comandanților. Din acest motiv, în octombrie 1943 Csatay a emis o nouă dispoziție, în care solicita încetarea abuzurilor, și a hotărât ca cei care nu respectă cele prescise de regulament să fie imediat demisi și trimiși în fața Curții Marțiale.¹⁰⁸ Împotriva comandanților care încălcau legea au fost cu adevărat aplicate procedurile legale. Pe de altă parte, în toată această atmosferă antisemită generală, legea era adesea prea permisivă față de cei vinovați ori s-a încercat tergiversarea cazurilor.¹⁰⁹

O trăsătură comună a celor două sisteme de muncă obligatorie era tratamentul inuman aplicat celor din detașamente. Potrivit unui regulament confidențial, emis la 18 iulie de către viceprim-ministrul român Ioan (Jack) Popescu, în caz de evadare, unul din zece muncitori va fi executat (Geller 2004: 81, Florian 2012: 79, Șerbănescu 1997. I: 396). Această dispoziție a fost aplicată la nivel național. Regulamentul central, conform căruia – după cum a fost prescise de ordinul emis de Ion Antonescu – evreii din detașamentele de muncă ce nu lucrează în mod corespunzător nu vor mai primi soldă, iar dacă cineva evadează, fiecare al 10-lea deținut va fi executat, a sosit la Prefectura județului Hunedoara în data de 3 august 1941.¹¹⁰ În România, în anul 1942 a fost emisă de către Marele Stat Major o dispoziție care stabilea pedeapsa corporală a deținuților chiar și în cazuri de abateri mai mici (Carp f.a.: 35). De cel mai aspru

104 *Képviselőházi Napló* [Jurnal parlamentar], vol. XV, ședința 309 (19 noiembrie 1942), p. 595–596.

105 Regulament prezidențial nr. 121480/1942 KMOF, 19 decembrie 1942, *HdtL MA VKF* [Com. Statului-Major] 1, 6024/1942.

106 Ordin Circular nr. 23000/prez. 22. g.–1943 referitor la ajutorarea celor înregimentați pentru serviciul muncii obligatorii auxiliare. *Budapesti Közlöny* [Monitorul Oficial din Budapesta], 9 aprilie 1943, nr. 80.

107 Ordin Circular nr. 97. OM. KMOF.–1943, 23 iunie 1943, *HdtL VKF* [Com. Statului-Major] OM 1. 15/1943.

108 Regulament Prezidențial nr. 180475/1943, KMOF, 9 octombrie 1943, *HdtL preș. VKF* [Com. Statului-Major] 1, 6218/1943.

109 Documentele procedurale împotriva căpitanului Brunó Tövisváry și a colegilor săi, octombrie 1943–martie 1944. Karsai 1962. II: 417–430.

110 *ANRSJHD*, Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), dos. 266/1941, f. 7.

tratament au avut parte detașamentele de muncă obligatorie din Transnistria aflate sub conducerea germanilor.

Condițiile de viață și de muncă a persoanelor înregimentate în batalioanele de muncă obligatorie din România și Ungaria erau stabilite în mare măsură de conducerea de rang inferior, așadar de comandanții taberelor și de ofițeri. Deși în general comportamentul ofițerilor și al gardienilor era monstruos existau și cazuri în care aceștia erau mai îngăduitori (poate din omenie, poate ca urmare a mituirii). Ordonanța Ministerului Apărării Naționale, emisă la sfârșitul lunii iulie și transmisă garnizoanei din Chișinău, care a interzis ca ofițerii să mai favorizeze unii deținuți, atestă faptul că acest fenomen era destul de răspândit (Trașcă 2010: 193–194, Cf.: Șerbănescu 1997. I: 398).

4. Concluzii

■ Între sistemul muncii obligatorii din România și Ungaria au existat diferențe marcante din punctul de vedere al organizării, al obiectivului de funcționare și al consecvenței. Din perspectiva legislativă, o importantă deosebire a constat în faptul că în Ungaria, legile antievreiești – astfel și cele legate de detașamentele de muncă obligatorie – au fost puse în circulație prin votul unui Parlament funcțional. În România – în lipsa Parlamentului – sistemul muncii obligatorii era reglementat nu de legi, ci de Decrete-lege semnate de generalul (din august 1941 mareșalul) Ion Antonescu, care era președintele Consiliului de Miniștri. În România, scutirile de la serviciul muncii obligatorii puteau fi răscumpărate cu bani, pe când în Ungaria acest lucru nu era posibil în mod oficial. În România, înregimentarea evreilor și afacerile legate de sistemul de scutiri au urmat mai multe scopuri: distrugerea puterii economice a populației evreiești, utilizarea specialiștilor indispensabili, exploatarea muncii fizice gratuite. Instituția muncii obligatorii era strâns legată de măsurile discriminative din punct de vedere economic, așa cum erau, de pildă, exproprierea în cazul proprietăților private, agricole sau industriale ori excluderea concurenței din economie. Așadar, odată cu înrolările în serviciul muncii obligatorii se dorea și românizarea vieții economice și publice (Friling – Ioanid – Ionescu 2005: 183–192, Ancel 2008: 170). Cu ocazia unei adunări a Consiliului de Miniștri din 5 august 1941, Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, a subliniat faptul că în acel moment, datorită condițiilor politice interne și externe, există posibilitatea – ce nu poate fi ratată – excluderii evreilor din viața economică și a propulsării elementelor românești. Totodată a atras atenția și asupra faptului că toate aceste acțiuni trebuie să fie executate pas cu pas, în mod sistematic, în așa fel încât economia românească să nu aibă de suferit în urma lor. Tocmai din acest motiv, în cazul detașamentelor de muncă se va avea în vedere eficacitatea acestora și posibilitatea înlocuirii israeliților specialiști. Antonescu a menționat și faptul că, de pildă, inginerii vor fi chemați la munca obligatorie doar în cazul în care pot fi înlocuiți la locul lor de muncă, iar cei din detașamente vor fi folosiți doar acolo unde pot fi utilizate cunoștințele lor de specialitate (Benjamin 1993: 302).¹¹¹ Evident, nici forța de muncă gratuită sau ieftină nu era un aspect de neglijat, deoarece multe dintre activități – reparații ale căilor ferate și ale drumurilor importante din punctul de vedere al circulației militare și civile – erau realizate de evrei luați la munca obligatorie. Forța de muncă evreiască s-a dovedit o verigă deosebit de importantă și în cazul industriei militare, dar și în cadrul altor unități de producție ori în agricultură. În anul 1943, erau angajați în fabricile și întreprinderile din țară peste 21 000 de evrei luați la muncă obligatorie, în majoritatea muncitori calificați și specialiști. În general nu erau plătiți, exceptând persoanele care lucrau în unitățile producătoare de obiecte de uz militar. Acestea au primit o remunerație corespunzătoare soldei zilnice (Ancel 2008: 169).

În cazul ambelor țări, excluderea evreilor din armată și concentrarea lor în unitățile de muncă obligatorie pot fi puse în legătură cu desfășurarea relațiilor cu Germania și cu evenimentele care au avut loc pe

111 De pildă, cunoștințele de specialitate ale inginerilor erau valorificate în atelierele de cale ferată din Craiova, regiunea Olteniei. Dintre cei 40 de ingineri care au condus lucrările de fabricare și reparație a locomotivelor, 36 erau evrei înrolați la munca obligatorie și doar 4 români. Legat de acest lucru s-a pus și problema că în locul inginerilor români lucrează evreii, în timp ce românii practică sporturi de relaxare ori se ocupă de tot feluri de activități comerciale, pe jumătate sau pe de-a întregul ilegale. Șerbănescu 1998: 150.

plan intern și extern. În România, discriminarea antisemită și rasială a luat amploare în timpul pierderilor teritoriale din 1940, iar după septembrie 1940, drept urmare a dispozițiilor guvernului legionar, a fost mai accentuată. Aderarea României la Pactul Tripartit din 23 noiembrie și semnarea acordului economic româno-german la 4 decembrie au însemnat legalizarea excluderii evreilor din armată și a utilizării forței de muncă a acestora în scopurile statului. Totodată, instituția muncii obligatorii se află în strânsă legătură și cu concentrarea forțată de populație (vezi: Ancel 2008: 354–362). În urma evreilor – evacuați din mediul rural începând din vara anului 1941 și concentrați în marile centre urbane – au rămas valori mobile importante. În afară de acest lucru, forța lor de muncă era utilizată, la fel ca și a celor rămași pe loc, în cadrul unor activități agricole, infrastructurale și de sistematizare a localităților. De multe ori, rabinii și liderii comunităților evreiești erau folosiți de putere ca mijloace de colectare a valorilor materiale. În vederea adunării mai eficiente a împrumutului reîntregirii care s-a impus evreilor, în luna august 1941, toți rabinii și liderii comunităților evreiești din taberele de muncă și lagărele de internare au fost lăsați acasă cu sarcina de a convinge comunitățile din care făceau parte să contribuie la împrumut. Cu această ocazie, liderii comunităților trebuiau să meargă mai întâi la București, unde au primit instrucțiuni în legătură cu această acțiune de la Wilhelm Filderman, liderul Federației Uniunilor Comunităților Evreiești din România.¹¹² Uneori au fost trimiși acasă și intelectualii, deoarece guvernului îi era teamă că împrumutul reîntregirii ar putea suferi un total eșec. La începutul lunii noiembrie 1941, Comunitatea Evreilor Ortodocși din Deva a cerut Centrului de Recrutare din județul Hunedoara să permită plecarea din tabără a cel puțin doi intelectuali din Hațeg, deoarece toți intelectualii evrei fuseseră luați din oraș, iar astfel se putea întâmpla să nu mai fie cine să facă propagandă pentru împrumut.¹¹³

Munca obligatorie, care viza în primul rând bărbații aflați la vârsta îndeplinirii serviciului militar, a afectat populația evreiască, ce deținea forța de muncă cea mai valoroasă. Potrivit datelor Congresului Mondial Evreiesc, în Ardealul de Nord erau concentrați aproximativ 82% dintre bărbați, iar în Transilvania de Sud doar 67%, această cifră fiind mai scăzută, printre altele, și din cauza scuturilor. În ambele cazuri, prima garnizoană se afla, în general, într-o regiune mai restrânsă; astfel, o treime dintre cei concentrați din Ardealul de Nord au ajuns la Batalionul 10 Baia Mare, în timp ce peste două treimi dintre cei proveniți din Transilvania de Sud au rămas în localitățile de baștină sau în județ ori au fost repartizați în detașamentele de muncă din apropiere. În urma intrării în război din anul 1941, o treime dintre batalioanele de muncă din Ardealul de Nord au ajuns pe front, o mare parte a membrilor acestora pierzându-și viața. Majoritatea celor concentrați în Transilvania de Sud – aflată sub autoritate românească – au continuat însă munca fizică în spatele frontului.¹¹⁴

Condițiile de viață și de muncă ale celor din tabere erau diferite nu doar în funcție de paznici și comandanți, ci depindeau și de regiunea în care se aflau. Evreii care munceau în Transilvania de Sud trăiau în condiții mult mai bune decât camarazii lor din Transnistria, supravegheați de germani. În Ardealul de Sud, de fapt în toată regiunea Vechiului Regat, numărul acelor evrei care și-au pierdut viața din cauza relor tratamente din taberele de muncă a fost foarte redus. Evident, de la o regiune la alta, condițiile de viață se schimbau și în funcție de tipul de activitate.

În Ungaria, sistemul a cauzat decesul unui număr impresionant de evrei, însă totodată a și salvat de la moarte sigură zeci de mii de oameni. În România, însă, numărul cazurilor de deces a fost relativ mic. Referitor la ambele țări se poate afirma că serviciul muncii obligatorii a evreilor era un sistem cu caracter antisemit, bazat în primul rând pe o ideologie rasistă, dar motivul înființării acestuia nu a fost exterminarea.¹¹⁵ Evident, o altă chestiune era însă viitorul destin al evreilor luați la muncă obligatorie. Se cunoaște faptul că Ion Antonescu, de pildă, a considerat instituția muncii obligatorii doar o soluție provizorie, iar pe termen lung a plănuțit o rezolvare definitivă a problemei evreiești, așadar îndepărtarea evreilor din țară (Ancel 2003: 131).

Literatura de specialitate stabilește numărul victimelor sistemului muncii obligatorii din Ungaria la 50–70 de mii de persoane. Majoritatea acestora, aproximativ 25–40 de mii de oameni, au pierit pe frontul de est sau în captivitate sovietică înainte de ocuparea Ungariei de către armata germană în martie

112 ANRSJHD, Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), dos. 266/1941, f. 402–487, Cf.: Șerbănescu 1997. I: 406.

113 ANRSJHD, Fond 27 (Prefectura județului Hunedoara), dos. 266/1941, f. 487.

114 ACSIER, fond. III (Congresul Mondial Evreiesc), pe baza chestionarelor dos. 10, 12 și 21, Gidó 2010: 34–35.

115 În România a făcut excepție, probabil, doar Detașamentul de muncă forțată 120 din Balta (Transnistria), unde ponderea mortalității era mult mai ridicată decât în celelalte detașamente.

1944.¹¹⁶ În ceea ce privește victimele sistemului muncii obligatorii din România nu au fost realizate evidențe; numărul evreilor dispăruți aici nu reiese în mod distinct din statisticile Holocaustului românesc.

În Ungaria, după război, mulți dintre gardienii și ofițerii care au săvârșit atrocități și crime au fost aduși în fața Tribunalului Poporului și judecați. În România, judecarea criminalilor de război s-a făcut de Tribunale ale Poporului înființate la Cluj și la București, dar procesele de aici se ocupau cu crimele de război și alte delictе săvârșite împotriva poporului de pe teritoriul Ardealului de Nord, așadar sub suveranitate maghiară, ori judecau încălcări ale legii care fuseseră comise sub suveranitate românească și aveau legătură – în primul rând – cu deportările din Transnistria și atrocitățile din Bucovina, Basarabia și Moldova, nu cu sistemul de muncă obligatorie.¹¹⁷

Bibliografie

ANCEL, Jean (ed.)

1986 *Documents concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*. 12 Vols. Beate Klarsfeld Foundation, New York.

ANCEL, Jean

2001 *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*. Vol. I. Editura Hasefer, București.

2003 *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*. Vol. II. Editura Hasefer, București.

2007 *The Economic Destruction of Romanian Jewry*. International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem.

2008 *Distrușterea economică a evreilor români*. Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București.

BALLA, Tibor

2010 *A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai* [Generalii din Monarhia Austro-Ungară pe vremea Marelui Război]. Argumentum, Budapest.

BANCOȘ, Dorel

2000 *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*. Editura Eminescu, București.

BARTHA, Ákos

2010 Magyarország első nemzeti munkatábora. – A sárospataki diákok útépítése [Prima tabără de muncă națională din Ungaria – Construcția de drumuri de către elevii din Sárospatak]. In *Sárospataki Füzetek*, 4. 59–79.

BENJAMIN, Lya (ed.)

1993 *Evreii din România între anii 1940–1944. Vol. I. Legislația antievreiască*. Editura Hasefer, București.

1996 *Evreii din România între anii 1940–1944. Vol. II. Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*. Editura Hasefer, București.

116 Pentru diversele estimări vezi: Ungváry 2004: 119–120, Stark 1995: 76, Varga 1997: 518, Braham 1997: 1246, Karsai 2001: 226.

117 Pentru cazul României vezi mai pe larg: Friling – Ioanid – Ionescu 2005: 319–337. Pentru condamnările legate de sistemul muncii obligatorii vezi cazul lui Nicolae Vitcu. Între 1941–1944 Vitcu a fost comandant al Cercului Teritorial Hunedoara, respectiv al Detașamentului evreiesc de muncă obligatorie nr.102 din Ghioroc. Pentru crimele săvârșite a fost condamnat de către Tribunalul Poporului Cluj la 15 ani de muncă silnică. *Yad Vashem Archives*, Ierusalim, TR. 16/24, p. 9–76.

BENOSCHOFKY, Ilona – KARSAI, Elek

1958 *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* [Act de acuzare împotriva nazismului. Documente referitoare la istoria persecuției evreilor din Ungaria], vol. I. MIOK, Budapest.

BONHARDT, Attila

2005 *A munkaszolgálat a Honvédségben (puska helyett ásó)* [Serviciul de muncă obligatorie în Armata Maghiară (târnăcop în loc de pușcă)]. In RAVASZ István (ed.): ... és újfent hadiidők!, avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza 1939–1945. [...din nou e timp de război! Ori „nu se mai întorc vremurile dulci de pace” 1939–1945]. Petit Real–HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 250–255.

BRAHAM, Randolph L. (ed.)

1963 *The Destruction of Hungarian Jewry I-II. (A Documentary Account)*. World Federation of Hungarian Jews, New York.

2008 *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája* [Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord]. Park Könyvkiadó, Koinónia, Budapest, Kolozsvár.

BRAHAM, Randolph L.

1977 *The Hungarian Labor Service System, 1939-1945*. East European Quarterly, Boulder [Colo.].

1996 *A magyarországi háborús munkaszolgálat: túlélők visszaemlékezései* [Serviciul muncii obligatorii din Ungaria pe vremea războiului: memoriile supraviețuitorilor]. Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség, Budapest.

1997 *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon* [Politica genocidului. Holocaustul din Ungaria], Vol. I–II. Belvárosi, Budapest.

CARP, Matatias

f. a. *Holocaust Romániában. Tények és dokumentumok a romániai zsidók pusztulásáról – 1940–1944* [Holocaustul din România. Fapte și documente despre dispariția evreilor din România – 1940–1944]. Primor Kiadó, Budapest.

CASE, Holly

2009 *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Stanford University Press, Stanford, California.

CHIOVEANU, Mihai

2012 *Munca forțată în Holocaustul din România. Sfera Politicii* 5. (20) 82–92.

COMAN, Gheorghe

2000 *Pe urmele eroilor de la Moisei*. Editura Limes, Cluj.

CSAPODY, Tamás

2011 *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből* [Deținuții de la Bor. Capitele din istoria serviciului de muncă obligatorie în localitatea Bor]. Vince Kiadó, Budapest.

CSŐSZ, László

2010 *A Vészkorszak Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében* [Holocaustul în comitatul Jász-Nagykun-Szolnok]. PhD értekezés [Teză de doctorat], Szegedi Tudományegyetem.

DEÁK, István

1993 *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története, 1848–1918* [A fost odată un corp deofițeri. Istoria social-politică a ofițerilor Monarhiei Austro-Ungare]. Gondolat, Budapest.

DELETANT, Dennis

2006 *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. Palgrave Macmillan, New York.

FÁBRY, Dániel

1938 *Munkaszolgálat* [Serviciul de muncă obligatorie]. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.

FLORIAN, Alexandru

2012 Legi rasiale în regimul Ion Antonescu. Munca obștească obligatorie. *Sfera Politicii* 1. (20) 75–83.

FRILING, Tuvia – IOANID, Radu – IONESCU, Mihail E.

2005 *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului din România. Raport final*. Polirom, Iași.

GELLER, Jaacov

2004 *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului (1940–1944)*. Editura Hasefer, București.

GERLACH, Christian – ALY, Götz

2005 *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945*. Noran, Budapest

GIDÓ, Attila – SÓLYOM, Zsuzsa

2010 *Kolozsvár, Nagyvárad és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os észak-erdélyi felmérése* [Supraviețuitorii evrei din Cluj, Carei și Oradea. Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din anul 1946]. Working Paper, Nr. 35, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

GYÉMÁNT, Ladislau

2004 *The Jews of Transylvania. A Historical Destiny*. Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca.

HILSCHER, Rezső

1933 *A kötelező és az önkéntes munkaszolgálat* [Serviciul muncii obligatorii și voluntare]. Sárkány Nyomda, Budapest.

HOLLAND, Kenneth

1939 *Youth in European Labor Camps. A Report to the American Youth Commission*. American Council on Education, Washington, D.C.

IANCU, Carol

2000 *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*. Editura Hasefer, București.

IOANID, Radu

2006 *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu 1940–1944*. Editura Hasefer, București.

JUHÁSZ, Gyula – PAMLÉNYI, Ervin – RÁNKI, György – TILKOVSKY, Loránt (ed.)

1968 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944* [„Wilhelmstrasse” și Ungaria. Documente diplomatice germane despre Ungaria 1933–1944]. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

KÁDÁR, Gábor – VÁGI, Zoltán

2005 *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése* [Jefuirea cadavrelor. Lichidarea economică a evreilor maghiari]. Hanna Arendt Egyesület–Jaffa, Budapest.

KARSAI, Elek (ed.)

1962 *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön”: Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon* [„Au stat fără arme pe câmpurile minate”: Documente referitoare la istoria serviciului muncii obligatorii din Ungaria]. Vol. I–II. MIOK, Budapest.

KARSAI, Elek

1967 *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* [Act de acuzare împotriva nazismului. Documente referitoare la istoria persecuției evreilor din Ungaria]. Vol. III. MIOK, Budapest.

KARSAI, László – MOLNÁR, Judit (ed.)

1994 *Az Endre–Baky–Jaross per* [Procesul Endre–Baky–Jaross]. Cserépfalvi, Budapest.

KEREKES, Sándor

1938 *A németbirodalmi munkaszolgálat* [Serviciul muncii obligatorii în al III-lea Reich]. Fără editură [Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Ny.], fără loc [Kecskemét].

KIS, Gergő Barnabás – SZABÓ, Péter

2004 *Munkaszolgálatosok a Donnál. „A 105/11. tábori munkásszázad igaz és valóságos története 1942 októberétől 1943 januárjáig.”* [Detașamente de muncă forțată la Don. „Istoria adevărată și neinventată a detașamentelor de muncă de campanie nr. 105/11 din octombrie 1942 până în ianuarie 1943”]. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. 887–926.

KOSSA, István

1984 *Dunától a Donig* [De la Dunăre la Don]. Ed. 3, Kossuth, Budapest.

KOVÁCS M., Mária

1994 *Liberal Professions, Illiberal Politics: Hungary from the Habsburgs to the Holocaust*. Woodrow Wilson Center–Oxford Univ. Press, Washington, D.C. – New York.

NAGYBACZONI NAGY, Vilmos

1986 *Végzetes esztendő, 1938–1945* [Anii fatali, 1938–1945], ed. a 2-a rev. Magvető, Budapest.

NICIU, Marțian *et al.*

1997 *Istoria României. Transilvania*. Vol. II, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca.

1945 *Populația evreiască în cifre. Memento statistic*. Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, București.

PÓR, Dezső – ZSADÁNYI, Oszkár

f.a. [1947] *Te vagy a tanú! (Ukrajnától Auschwitzig)* [Tu ești martorul! (Din Ucraina până la Auschwitz)]. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

RÁKOS, Imre – VERŐ, Gábor (ed.)

2008 *Munkaszolgálat a Don-kanyarban* [Munca forțată de la Cotitura Donului]. Ex Libris, Budapest.

ROTKIRCHEN, Livia

1983 *The Slovak Enigma: A Reassessment of the Halt of the Deportations*. In: *East Central Europe*. Vol X. Parts 1–2. 3–13.

SALLAI, Elemér

1979 *Mozgó vesztőhely* [Eșafod mișcător]. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

SĂNDULESCU, Valentin

2008 „Taming the Body”: Preliminary Considerations Regarding the Legionary Work Camps System (1933–1937). In: *Historical Yearbook Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”* 5. 85–94.

SHAPIRO, Paul A.

2002 *Evreii din Chișinău. Revenirea autorităților române; ghetoizarea și deportarea*. In: BRAHAM, Randolph L.: *Exterminarea evreilor români și ucrainenii în perioada antonesciană*. Editura Hasefer, București, 165–233.

STAN, Florin

2010 *Munca obligatorie a evreilor din România în anii celui de-al doilea război mondial: Calvar și mijloc de supraviețuire. Analele Universității „Ovidius” – Seria Istorie* 3. 2006. 135–152.

STARK, Tamás – SZAKÁLY, Sándor – SZABÓ, Péter
1992 Magyar munkaszolgálat [Munca obligatorie din Ungaria]. In: *Magyar Nemzet* 20 februarie 1992

SZAKÁLY, Sándor
1987 *A magyar katonai elit, 1938–1945* [Elita militară maghiară, 1938–1945]. Magvető, Budapest.

SZÉCSÉNYI, András
2011 Egyetemi munkaszolgálat Magyarországon a Horthy-korszakban [Munca obligatorie studentescă din Ungaria în perioada horthystă]. In: *Történeti muzeológiai szemle*. A Magyar Múzeumi Történész Társulat évkönyve, nr. 11. 53–72.

SZINAI, Béla
1939 *Magyar nemzeti munkaszolgálat* [Munca obligatorie națională din Ungaria]. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.

SZITA, Szabolcs
1989 *Halálerőd: A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944–1945* [Fortăreața morții: istoria muncii obligatorii și militare, 1944–1945]. Kossuth, Budapest.

ȘERBĂNESCU, Ion (coord.)
1997 *Evreii din România între anii 1940–1944. Vol. III: 1940–1942. Perioada unei mari retriști. Partea I-a*. Editura Hasefer, București.
1998 *Evreii din România între anii 1940–1944. Vol. IV: 1943–1944. Bilanțul tragediei – Renașterea speranței*. Editura Hasefer, București.

TARNÓI, László
f.a. [1939] *Magyar munkaszolgálat. Munkatáborok a magyar nép és föld szolgálatában* [Munca obligatorie din Ungaria. Tabere de muncă în serviciul poporului și al pământului maghiar]. Ed. a 2-a. Turul, Budapest.

TRAȘCĂ, Ottmar
2010 „*Chestiunea evreiască*” în *documente militare române 1941–1944*. Institutul European, Institutul „Elie Wiesel”, Iași.

TRAȘCĂ, Ottmar – DELETANT, Dennis (ed.)
2007 *Al III-lea Reich și Holocaustul din România. 1940–1944. Documente din arhivele germane*. Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București.

ȚURLEA, Petre
1996 *Ip și Trăznea. Atrocități maghiare și acțiune diplomatică românească. Studii și documente*. Editura Enciclopedică, București.

UNGVÁRY, Krisztián
2005 *A magyar honvédség a második világháborúban* [Armata maghiară din timpul celui de-al Doilea Război Mondial]. Osiris, Budapest.

VEIGA, Francisco
1995 *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*. Ed. a II-a. Humanitas, București.

DESPRE INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

ABOUT THE ROMANIAN INSTITUTE FOR RESEARCH ON NATIONAL MINORITIES

A NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZETRŐL

INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE (ISPMN) funcționează ca instituție publică și ca personalitate juridică în subordinea Guvernului și sub coordonarea Departamentului pentru Relații Interetnice. Sediul Institutului este în municipiul Cluj-Napoca.

■ Scop și activități de bază

Studierea și cercetarea inter- și pluridisciplinară a păstrării, dezvoltării și exprimării identității etnice, studiarea aspectelor sociologice, istorice, culturale, lingvistice, religioase sau de altă natură ale minorităților naționale și ale altor comunități etnice din România.

■ Direcții principale de cercetare

Schimbare de abordare în România, în domeniul politicilor față de minoritățile naționale: analiza politico-instituțională a istoriei recente;

Dinamica etno-demografică a minorităților din România;

Revitalizare etnică sau asimilare? Identități în tranziție, analiza transformărilor identitare la minoritățile etnice din România;

Analiza rolului jucat de etnicitate în dinamica stratificării sociale din România;

Patrimoniul cultural instituțional al minorităților din România;

Patternuri ale segregării etnice;

Bilingvismul: modalități de producere, atitudini și politici publice;

Noi imigranți în România: modele de încorporare și integrare.

The ROMANIAN INSTITUTE FOR RESEARCH ON NATIONAL MINORITIES (RIRNM) is a legally constituted public entity under the authority of the Romanian Government. It is based in Cluj-Napoca.

■ Aim

The inter- and multidisciplinary study and research of the preservation, development and expression of ethnic identity, as well as social, historic, cultural, linguistic, religious or other aspects of national minorities and of other ethnic communities in Romania.

■ Major research areas

Changing policies regarding national minorities in Romania: political and institutional analyses of recent history;

Ethno-demographic dynamics of minorities in Romania;

Identities in transition – ethnic enlivening or assimilation? (analysis of transformations in the identity of national minorities from Romania);

Analysis of the role of ethnicity in the social stratification dynamics in Romania;

The institutional cultural heritage of minorities in Romania;

Ethnic segregation patterns;

Bilingualism: ways of generating bilingualism, public attitudes and policies;

Recent immigrants to Romania: patterns of social and economic integration.

A kolozsvári székhelyű, jogi személyként működő NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET (NKI) a Román Kormány hatáskörébe tartozó közintézmény.

■ Célok

A romániai nemzeti kisebbségek és más etnikai közösségek etnikai identitásmegőrzésének, -változásainak, -kifejeződésének, valamint ezek szociológiai, történelmi, kulturális, nyelvészeti, vallásos és más jellegű aspektusainak kutatása, tanulmányozása.

■ Főbb kutatási irányvonalak

A romániai kisebbségpolitikában történő változások elemzése: jelenkortörténetre vonatkozó intézménypolitikai elemzések;

A romániai kisebbségek népességedemográfiai jellemzői;

Átmeneti identitások – etnikai revitalizálás vagy asszimiláció? (a romániai kisebbségek identitásában végbemenő változások elemzése);

Az etnicitás szerepe a társadalmi rétegződésben;

A romániai nemzeti kisebbségek kulturális öröksége;

Az etnikai szegregáció modelljei;

A kétnyelvűség módozatai, az ehhez kapcsolódó attitűdök és közpolitikák;

Új bevándorlók Romániában: társadalmi és gazdasági beilleszkedési modellek.

A apărut/Previous issues/Megjelent:

■ Nr. 1

Kiss Tamás – Csata István: *Evoluția populației maghiare din România. Rezultate și probleme metodologice. Evolution of the Hungarian Population from Romania. Results and Methodological Problems*

■ Nr. 2

Veres Valér: *Analiza comparată a identității minorităților maghiare din Bazinul Carpatic. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése.*

■ Nr. 3

Fosztó László: *Bibliografie cu studiile și reprezentările despre romii din România – cu accentul pe perioada 1990–2007*

■ Nr. 4

Remus Gabriel Anghel: *Migrația și problemele ei: perspectiva transnațională ca o nouă modalitate de analiză a etnicității și schimbării sociale în România*

■ Nr. 5

Székely István Gergő: *Soluții instituționale speciale pentru reprezentarea parlamentară a minorităților naționale*

■ Nr. 6

Toma Stefánia: *Roma/Gypsies and Education in a Multiethnic Community in Romania*

■ Nr. 7

Marjoke Oosterom: *Raising your Voice: Interaction Processes between Roma and Local Authorities in Rural Romania*

■ Nr. 8

Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről*

■ Nr. 9

Rudolf Gräf: *Palatele țigănești. Arhitectură și cultură*

■ Nr. 10

Tóodor Erika Mária: *Analytical aspects of institutional bilingualism. Reperete analitice ale bilingvismului instituțional*

■ Nr. 11

Székely István Gergő: *The representation of national minorities in the local councils – an evaluation of Romanian electoral legislation in light of the results of the 2004 and 2008 local elections.*

Reprezentarea minorităților naționale la nivel local – O evaluare a legislației electorale românești pe baza rezultatelor alegerilor locale din 2004 și 2008

■ Nr. 12

Kiss Tamás – Barna Gergő – Sólyom Zsuzsa: *Erdélyi magyar fiatalok 2008. Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól. Összehasonlító gyorsjelentés.*

Tinerii maghiari din Transilvania 2008. Anchetă sociologică despre starea socială și așteptările tinerilor maghiari din Transilvania. Dimensiuni comparative

■ Nr. 13

Yaron Matras: *Viitorul limbii romani: către o politică a pluralismului lingvistic*

■ Nr. 14

Sorin Gog: *Cemeteries and dying in a multi-religious and multi-ethnic village of the Danube Delta*

■ Nr. 15

Irina Culic: *Dual Citizenship Policies in Central and Eastern Europe*

■ Nr. 16

Mohácsék Magdolna: *Analiza finanțării alocate organizațiilor minorităților naționale*

■ Nr. 17

Gidó Attila: *On Transylvanian Jews. An Outline of a Common History*

■ Nr. 18

Kozák Gyula: *Muslims in Romania: Integration Models, Categorization and Social Distance*

■ Nr. 19

Iulia Hossu: *Strategii de supraviețuire într-o comunitate de romi. Studiu de caz. Comunitatea „Digu-lui”, Orăștie, județul Hunedoara*

- Nr. 20
Székely István Gergő: *Reprezentarea politică a minorităților naționale în România. The political representation of national minorities in Romania*
- Nr. 21
Peti Lehel: *Câteva elemente ale schimbării perspectivei religioase: secularizarea, transnaționalismul și adoptarea sectelor în satele de ceangăi din Moldova Transnational Ways of Life, Secularization and Sects. Interpreting Novel Religious Phenomena of the Moldavian Csángó Villages*
- Nr. 22
Sergiu Constantin: *Tirolul de Sud – un model de autonomie și conviețuire?*
- Nr. 23
Jakab Albert Zsolt: *Organizarea memoriei colective în Cluj-Napoca după 1989 The Organization of Collective Memory by Romanians and Hungarians in Cluj-Napoca after 1989*
- Nr. 24
Peti Lehel: *Apariția Fecioarei Maria de la Seuca – în contextul interferențelor religioase și etnice The Marian Apparition from Seuca/Szőkefalva in the Context of Religious and Ethnical Interferences*
- Nr.25
Könczei Csongor: *De la Kodoba la Codoba. Despre schimbarea identității etnice secundare într-o familie de muzicanți romi dintr-un sat din Câmpia Transilvaniei Hogyan letta Kodobákból Codoba? „Másodlagos” identitásváltások egy mezőségi cigánymuzsikus családnál*
- Nr. 26
Marius Lazăr: *Semantică socială și etnicitate. O tipologie a modurilor de identitare discursive în România*
- Nr. 27
Horváth István (coord.) – Veress Ilka – Vitos Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben Utilizarea limbii maghiare în administrația publică locală și în instituțiile deconcentrate din județul Harghita*
- Nr. 28
Sarău Gheorghe: *Bibliografie selectivă privind rromii (1990 - 2009)*
- Nr. 29
Livia Popescu, Cristina Raț, Adina Rebeleanu: *„Nu se face discriminare!”...doar accesul este inegal. Dificultăți în utilizarea serviciilor de sănătate de către populația romă din România/ „No discrimination!” Just unequal access... Barriers in the use of health-care services among the Romanian Roma*
- Nr.30
Kiss Tamás – Veress Ilka: *Minorități din România: dinamici demografice și identitare*
- Nr.31
Sólyom Zsuzsa: *Ancheta sociologică – Coeziune socială și climat interetnic în România, octombrie – noiembrie 2008*
- Nr. 32
Könczei Csongor: *Művészeti szakoktatás avagy műkedvelő hagyományörzés? Helyzetkép a romániai magyar iskolai néptáncoktatásról*
- Nr. 33
Veress Ilka: *Strategiile de reproducere culturală ale minorității armenie din România*
- Nr. 34
Kiss Dénes: *Sistemul instituțional al minorităților etnice din România*
- Nr. 35
Gidó Attila – Sólyom Zsuzsa: *Kolozsvár, Nagykároly és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os észak-erdélyi felmérése The surviving Jewish inhabitants of Cluj, Carei and Oradea. The survey of the World Jewish Congress in 1946*
- Nr. 36
Marin Timeea Elena: *„We are Gypsies, not Roma”. Ethnic Identity Constructions and Ethnic Stereotypes – an example from a Gypsy Community in Central Romania*
- Nr. 37
Kiss Dénes: *Romániai magyar nonprofit szervezetek – 2009 - 2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a nonprofit szektor szociológiai elemzése*

■ Nr. 38

Lazăr Andreea: *O cartografiere a concepțiilor „populare” despre apartenența națională în statele membre ale Uniunii Europene*

■ Nr. 39

Gidó Attila: *School Market and the Educational Institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948*

■ Nr. 40

Horváth István: *Romania and Moldova, Migration mid-19th Century to Present, with Special Focus on Minorities Migration/Migrația din România și Republica Moldova de la mijlocul secolului XIX până în prezent, cu accent pe migrația minorităților*

■ Nr. 41

Plainer Zsuzsa: *WHAT TO GIVE IN RETURN? Suspicion in a Roma shantytown from Romania*

■ Nr. 42

Sorbán Angella: *Kisebbség – társadalomszerkezet – kétnyelvűség*

■ Nr. 43

Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011 Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés*

■ Nr. 44

Plainer Zsuzsa: *Controlul presei locale orădene în primii ani ai sistemului ceaușist. Descriere generală și aspecte minoritare*

■ Nr. 45

Remus Gabriel Anghel: *Migrația croaților din România. Între migrație etnică și migrație de muncă*

■ Nr. 46

Gheorghe Sarău: *Istoricul studiului limbii rromani și al școlarizării rromilor în România (1990–2012)*

■ Nr. 47

Könczei Csongor – Sárkány Mihály – Enikő Vincze: *Etnicitate și economie*